ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.
KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.
AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL
SZERKESZTI
GYULAI PÁL
OSZTÁLYTITKÁR.
XIV. KÖTET. VII. SZÁM.

A MAGYAR SZÓTŐK.

ÁLTALÁNOS RÉSZ.

SIMONYI ZSIGMOND
L. TAGTÓL.

Ára 30 kr.

BUDAPEST.
1887.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótörvényéről. *Télfy Iványtól.* 1867. 14 l. Ára 10 kr. —II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz *Télfy Iványtól.* 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legujabb magyar Szentirásról. *Tárkányi J. Bélától.* 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanitható szerzőjéről. *Szász Károlytól.* 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása *Toldy Ferencztől.* 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. *Vámbéry Ármintól.* 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Geleji István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól.* 1889. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. *Bartalus Istvántól.* Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbiró mint iró. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). *Toldy Ferenczől* 1869. 176 l. — X. A magyar bővitett mondat. *Brassai Sámueltől.* 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratai- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól.* 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legujabban érkezett négy Corvin-codexről. *Mátray Gábor* l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. *Szász Károly* r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Joannovits Gy.* l. tagtól 1870. 43. l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmü szók értelmezéséhez. *Finály Henrik* l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. *Télfy Iván* lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal* l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Ujabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. herczegnő, mint ethikai iró. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVII. századbeli párhuzamokkal. V. Akademiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölésök módjairól. Gr. *Kuun Géza* lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtegetések. *Szilády Áron* l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szénássy Sándor* l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A defterekről. *Szilády Áron* lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. *Szvorényi József* lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 krajczár.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1872. 109. l. 40 kr. — II. Apáczai Cséri János Barczai Ákos fejedelemhez benyujtott terve a magyar hazában felállitandó első tudományos egyetem ügyében *Szabó Károly* r. tagtól. 1872. 18 l. 10 krajczár. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. *Szabó Imre* t. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló *Vadnai Károly* l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett *Finály Henrik* l. tagtól 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetről, tekintettel a magyar ősköltészetre. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. *Goldziher Ignácztól.* 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. *Riedl Szende* l. tagtól 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. *Gr. Kuun Géza* l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. *Riedl Szende* lev. tagtól 51 l. 20 kr.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit roszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére. különös tekintettel a magyarra. *Brassai Sámuel* r. tagtól 1874. 151 l. 40 kr. — II. szám Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálymik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. szám. A classica philologiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mivelése

A MAGYAR SZÓTŐK.

ÁLTALÁNOS RÉSZ.

SIMONYI ZSIGMOND

L. TAGTÓL.

BUDAPEST.

1888.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A magyar szótők.

Általános rész.

(Felolvastatott a M. T. Akadémia 1885 febr. 3-án és 1887. január 24-én tartott ülésében.)

A szótők története olyan tárgy, melynek a nyelvtannak legnépszerűbb részében, az alaktanban, alapvető fontossága van, a mennyiben a nyelvtani alakok képzése a szónak ragtalan alakjából vagyis a szótőből indul ki. Ha a szótők alakjait és történeteit sikerül pontosan megállapítanunk, akkor nagyon megkönnyítjük a ragok (és képzők*) alakjainak helyes fölfogását, ámbár természetesen az utóbbiaké viszont előmozdítja a szótők helyes megállapítását. A szótők tüzetes tárgyalásának, melyre készülök, általános részeit közlöm az itt következő két értekezésben, melyek elseje a tőnek régi véghangjával, másodika a tőváltozásoknak okaival foglalkozik. Legmesszebbvágó mozzanat a magyar szótők történetében az a tény, hogy a XII. század körül elveszett az összes ragtalan tőalakok végéről az ott volt magánhangzó. Az utóbbi körülményt összehasonlító nyelvészetünkben általán elfogadott ténynek tartottam, s alapúl vetettem alaktani dolgozataimban. Fölfogásomnak sok megtámadója akadt, de ezek közt Hunfalvy Pál úr volt az egyetlen, ki tudománya tekintélyét is latba vethette: «Nyelvtudomány és Nyelvtanítás» cz. munkájában, melynek többi fejezetei is jobbára az én dolgozataim és elméleteim ellen fordultak. Ellenfelem

*) A ragos alakok főrészét tőnek, a képzős alakokét alapszónak nevezzük; pl. a *szavat, szót* tárgyesetekben a tő alakja *szav* és *szó*: a *szaval, szól* igékben az alapszó alakja *szav* és *szó*. A következő fejtegetésekben egyszerűség czéljából mellőzzük az ‚alapszó' kifejezést, s mindig csak a ‚tő' alakjáról szólunk.

tekintélye követeli, hogy elméleteimet behatóan védelmezzem, s az egyik vitás kérdésre nézve ezt a védelmet adja elő itt közlött első értekezésem. — A második azon általános okokról szól, melyek miatt a szótők a nyelvtörténet folyamában különféle változásoknak vannak kitéve. — A máskor következő értekezések a kötőhangzók s az egyes szótőkategoriák történetét fogják tüzetesen tárgyalni.

I. A tőnek régi véghangja.

A magyar nyelvnek ma mássalhangzón végződő szótövei is valaha általában egy-egy rövid magánhangzón végződtek. Ennek a tételnek négy bizonyítéka van, melyeket egyenként fogunk szemügyre venni: 1. a rokon nyelvek tanusága; 2. a nyelvemlékek tanusága; 3. a régi meghonosult szók bizonysága; végre 4. az a negativ bizonyíték, hogy mai szóragozásunkban az úgynevezett kötőhangzó, mely ama tővégi hang maradványa, nem lehet csupán ejtéskönnyítő segédhang.

1. A rokon nyelvek tanusága.

A fönnebbi igazság fölismerésére először rokon nyelvek megfigyelése vezette a nyelvészeket. Riedl Szende már 1858-ban (Magyarische Grammatik 50. l.*) úgy magyarázza a finn és magyar szóalak közti különbséget, hogy a finn nyelv, mint sok más esetben, úgy e tekintetben is, régiesebb a magyarnál. Ha a mi *hal* szavunk finnül *kala* vagy a mi *vér* szavunk finnül *vere-*, ez arra mutat, hogy ezek a szók az ugor alapnyelvben kéttagúak voltak, s csak utóbb rövidültek egytagúakká. Később Riedl Szende ismételve tárgyalta e kérdést, s mindig ugyanazt a meggyőződését fejezte ki. Magyar Hangtan czimű munkájában 94. l. így szól: «A mi a magyar nyelvnek a finn nyelvvel összehasonlításánál első pillantásra szemünkbe

---

*) Egyébiránt már Révainak is föltünt az a különbség, melyet e tekintetben a magyar és finn szóalakok mutatnak, és ő is hajlandó volt megengedni, hogy pl. a HB.-beli *isemucut* valaha ragtalan alakjában is *ise* volt, mint a finn *isä*: «*e*, quod non repugno quondam et a nostris adjectum fuisse» Antiq. 138. U. o. 286. l. is fölteszi a lapp *muenje* s a m. *mennye-i* alapján, hogy a *menny* szónak valaha ilyen nominativusa is volt: **mönye*,

ötlik, az a szótörzsek külső alakjának különbsége ezen két nyelvben. A finn törzsek t. i. rendesen kéttagúak... Evvel ellenkezőleg a magyar szótörzsek rendesen egytagúak, s kevés kivétellel, mássalhangzóval végződők; p. *kéz, tűz, tél, egy* stb., melyeknek a finn *käsi, tuli, talvi, yksi* stb. felelnek meg. Már innen is sejthetni, hogy a magyar törzsek eredetileg szinte kéttagúak s hangzóval végződők valának, mely véleményt azonban a régi nyelvemlékek minden kétségen kivül helyeznek»... «A véghangzónak ezen eltünése», így folytatja Riedl, «igen fontos fordulatpontot képez a magyar nyelv történeti fejlődésében, melynek több, olykor feltünő jelenetei csak ez által fejthetők meg»....

Hasonlókép nyilatkozik 1864-ben megjelent Magyar Nyelvtanában három helyen is (17. 28. 66. ll.) A véghang elveszését szerinte annak súlytalansága, illetőleg az előző szótagnak erős hangsúlya magyarázza meg (28);*) egyes ragos vagy képzős alakokban megmaradását az fejti meg, hogy ilyenkor «egy vagy több utána következő mássalhangzó azt az elkopástól megőrizte» (66). Mind a két tétel annyira világos, annyira érthető, hogy a bővebb megokolást szükségtelennek tartotta. A mi a hangsúlytalan végmagánhangzó elveszését illeti, erre számos példát találunk a legkülönbözőbb nyelvekben. A franczia azt mondja *mer, fer, chaud* e h. *mare, ferro, cal(i)do*; az angol azt mondja *cat, rat,* mig a németben most is megvan a teljesebb *katze, ratze* v. *ratte* alak; viszont a régibb *herre, grîse* a mai németben már *herr, greis.* Abban sincs semmi nehézség, hogy a finn nyelv a legtöbb esetben megőrizte azt a súlytalan hangot. Ép úgy megőrizte a véghangot az imént idézett példákban az olasz és német nyelv a franczia s az angol nyelvvel szemben.

Újabban Riedl Szende tételét különösen Budenz József fogadta el és alkalmazta sikeresen az ugor szóalakok elemzésében. Az imént megjelent összehasonlító ugor alaktanban a többi közt azt mondja e tárgyról: «A teljes szótő meghatározása kivált azért fontos, hogy a hozzá, mint alaptőhöz tartozó származott tőkben a valódi képzőrészt helyesen elválaszthassuk, ill. meghatározhassuk, P. a magyar *hal* piscis-nek teljes tője *hala* szerint *(halat, halak,* v.

*) Ugyanígy magyarázza legújabban Winkler, Das Uralaltaische und seine Gruppe, (1885) 74. 77.

ö. finn *kala)* a *halas* származékban nem *-as (hal-as)*, hanem *-s* a képző *(hala-s)*. Az *ad-ni* dare igének teljes tője *ada-* v. *ado-* lévén (v. ö. finn *anda-)*, az *adó, adás* származékokban nem lehet az egész *-ó, -ás* a hozzájárult képzőrész, hanem ezen *ó* meg az *-ás*-nak *á*-ja magában foglalja még az *ada-* v. *ado-* tő végvocalisát is.» — Budenz is olyan kétségtelennek tartja ezt a dolgot, hogy bővebb mogokolásába nem bocsátkozik.

Hunfalvy Pál úr azonban tagadja a tétel helyességét. Ő tagadja a finn alakok eredetibb voltát; tagadja, «hogy a magyar nyelv a finn-nél ifjabb vagy neki épen fija volna», s azt mondja: «az egyik nyelvnek a másik előtt való korbeli elsőségéről mitsem tudok». (Nytud. és Nytan. 5.) Ő azt állitja, hogy «a finn *kala, vere, talve* stb. kéttagú szók egyenlő korúak, egyenlő jogúak s egyenlő jelentésűek a magyar *hal vér tél* s a vogul *kul vur tal* v. *tel* szókkal.» (U. o.) Végre azt mondja: minthogy a «rokonságnak közelebb ízében áll a magyar a vogulhoz, osztjákhoz, mintsem a finnekhez: ez okból a magyar *hal* szót legelőbb a vugul *kul, χul*, az osztják *χal*-hoz hasonlítom, s azután a finn *kala*-hoz.» (15. l.) — Lássuk ez ellenvetéseket egyenként.

1. Hogy a magyar a finn nyelvnél ifjabb vagy neki épen fia volna, azt újabb időben alig állította valaki. Voltak ugyan, a kik a finn nyelvet az urali nyelvek szanszkritjának nevezték, és Hunfalvy Pál maga is azt vallja, hogy «régiesebb állapotú a finn nyelv» (5. l.); de valamint a szanszkrit nyelv nem szülője a görögnek vagy latinnak, ép oly kevéssé szülője, hanem csak testvére a finn nyelv a magyarnak. Magából abból, hogy az egyik nyelv egészben véve régiesebb, mint a másik, még soha sem következik, hogy valamely adott esetben is épen az a régiesebb nyelv őrizte volna meg az eredeti alakot. Igy p. az *ősrégi* szanszkrit némely tekintetben, teszem a magánhangzók minőségére nézve, messzebb eltávozott az indogermán alapnyelvtől, mint a mai görög vagy a mai olasz nyelv.

És valóban, senki sem állította, hogy a *kala* alak csak azért volna eredetibb, a *hal*-nál, mert a finn nyelv más tekintetben is régiesebb. Ezen állításra csupán a következő alternativa megfontolása vezetett: vagy az egytagú alak az eredeti, s akkor a finn nyelv hozzátett a szó végéhez egy magánhangzót; vagy pedig a kéttagú alak tartotta fönn az ősi kiejtést, s akkor a magyar nyelvben elenyészett egy magánhangzó a szó végéről. Az utóbbi föltevést azért

fogadtuk el, mert a szóalakoknak rövidülése mindennapi jelenség minden nyelvben, nevezetesen a hangsúlytalan szótagokban; holott az ellenkezőre, hogy t. i. valamely nyelv minden szó végéhez egy magánhangzót ragasztana, sem példát, sem okot nem találunk. Megtörténik ugyan némely nyelvben — p. a finnben s a sinai nyelvben — hogy számos idegen szót egy-egy hangzóval megtold; de ezt csakis azért teszik, mert az illető nyelvek szavainak óriási többsége máris magánhangzón végződik.

Ugyde talán nincs is szükség az említett alternativára. Azt mondja ugyanis Hunfalvy úr:

2. «A finn *kala vere* kéttagu szók egyenlő korúak, egyenlő jogúak a magyar *hal vér* szókkal.» — Ezt nézetem szerint csak a következő föltevés mellett mondhatjuk: Volt egy idő, mikor se finn nyelv nem volt, se magyar nyelv nem volt, hanem mind a két nép ősei egy és ugyanazon nyelven beszéltek. De már akkor voltak abban az egységes nyelvben — mint minden nyelvben vannak — bizonyos nyelvjárási különbségek, melyek aztán alapul szolgáltak a hét ugor főnyelv külön-külön egyéni fejlődésének. Ezen nyelvjárási különbségek egyike abban állhatott, hogy azok, a kik az ugor alapnyelven beszéltek, a nyelvterületnek egyik részén azt mondták *kala vere*, a másik részén azt mondták: *kal vér*. Az egyik kiejtést aztán megőrizte a finn nyelv, a másikat a magyar.

Ez az okoskodás teljesen kifogástalan volna. Csak az a kérdés, nem forog-e fönn valamely körülmény, mely a jelen esetben kétessé teszi. Véleményem szerint van egy kérdés, melyre e föltevés mellett lehetetlen volna a felelet. A kérdés ez: *Honnan van, hogy az ugor nyelvek közt találkoznak olyan párok, melyek különben minden tekintetben legközelebb állanak egymáshoz, sőt egymástól csakis dialektusok módjára térnek el, s mégis — vagy rendesen, vagy legalább sok esetben — egyik a magánhangzós, másik a mássalhangzós szóvéget mutatja?*

Lássuk ezt példákban.

Az *észt* nyelvet a legszorosabb rokonság kapcsolja a finnhez, úgy hogy jóformán dialektusának mondhatjuk; hasonló vagy még szorosabb kapcsolatban áll az irodalmi, illetőleg nyugati finn nyelvvel a lív, vepsz és karjalai nyelv. Már pedig ha összehasonlítjuk ezeknek szavait, azt látjuk, hogy az észt, lív és vepsz számtalan

szót mássalhangzón végez, a hol a finn nyelv s a karjalai nyelvjárás azonfölül egy magánhangzót tüntet föl. Igy p.

finn *lintu* madár, karj. *lindu*: — észt, lív és vepsz *lind*,
finn *sulka* toll, karj. *šulga*: — észt *sul'g*, vepsz *sulg* v. *suvg* stb.
finn és karj. *silmä*, *šilmä* szem: — észt és vepsz *silm*;
finn és észt *vanha*, *vana* vén: — vepsz *vanh* stb.

A mordvinnak két nyelvjárása van: a moksa és az erza. «Némely névszótőknek a moksa-mordvinban mássalhangzón végződik az egyes-számi nominativus alakjok, míg az erza-mordvinban még egy vég *o*-t mutat föl.» (Budenz mordv. nyt. 5.) Példák:

moksa-m. *kud* ház: — erza-m. *kudo*;
» *al* al-(ja): » *alo*;
» *ftal* hátulsó: » *udalo*;
» *numĺ* nyul: » *numolo* stb.

A lapp nyelvnek svédországi dialektusában rendesen megvan a tővégi magánhangzó, míg p. a kildini nyelvjárásban soha sincs meg. (L. Halász: Orosz-lapp nyelvtani vázlat, NyK. XVII:3, 4.) Példák:

svéd-lapp *namma* név: — kild. *nomm*;
» *muora* fa: » *mūrr*; stb.

A vogul és az osztják nyelv egymásnak édes testvérei, s itt is találunk akárhány szópárt, mely szintén úgy viszonylik egymáshoz, mint az előbbiek; csakhogy itt már nem látjuk az eddigi szabályosságot, mert a hosszabb alak majd a vogul nyelvben, majd az osztjákban tünik elő. Példák:

vogul *su*, *sū* bot: osztj. *sava*, *sova*, *seu*;
» *kav* kő: » *kevĺ*, *keu*;
» *tēl*, *tel* tél: » *tede* stb.
» *ari*, *äri* sok: » *ar*, *ār*;
» *kara* gyér: » *χar*;
» *χuri* zacskó: » *χĺr*;
ész. vg. *kauli* kötél: » *kel kol* stb.

Ha tovább menve, összehasonlítjuk az északi vogul nyelvjárást a kondamelléki vogullal, ugyanolyan megfeleléseket találunk s itt is majd az egyik, majd a másik nyelvjárás mutatja a teljesebb szóalakot. Példák:

ész. vg.	*kārä ma* puszta föld :	kond.	*χar ma*
»	*koti* ki, mely	»	*χot*
»	*kuri* kép, alak	»	*χor*
»	*kuri* oldal	»	*χur* vég, határ
»	*nänki* magad	»	*nak*
»	*tanki* maguk	»	*tank*
»	*aui, au* ajtó	»	*av*
»	*käši, käš* öcs	»	*kač*
»	*muli* vendég :	»	*muj* stb.
»	*ľam* szúnyog	»	*ľomi*
»	*päš* köszöntés	»	*pače*
»	*pät* vég	»	*päte*
»	*put, pōt* fazék	»	*pute, put*
»	*pär, per* vissza	»	*pari* stb. stb.

Ide tartoznak egyes szóképzési alakok. P. a m. *ú ű*-féle melléknévnek a kondai vogulban csak *-p* a képzője (*šam-p* szemű), ellenben az északi vogulban majd *p*, majd *pe (korom lat-pe sas* háromrétű nyirhéj); az infinitivus végzete amabban *-uχv (oluχv* lenni), emebben *-ungve (olungve)* stb.

Ugyanilyen észleleteket tehetünk az osztják nyelven belül is : hogy t. i. vagy két nyelvjárásban, vagy egy és ugyanazon nyelvjárásban él még mind a két alak. P. a bot *sova* v. *seu* (e h. *sev)*, a kő *kevî* v. *keu*, az ajtó *ovi, ovî* v. *ov*, a sógor *kida* és *χil* (vogul *kil)* stb. Az *ú ű*-féle képző itt is majd *p*, majd *pa : ńalîm-pa* v. *ńalmap* nyelvű, *veś-pa* v. *vesip* képű, arczú stb.

A többi ugorságból is idézhetnék sok példát arra, hogy egy és ugyanazon nyelvjárás is egy-egy szónak majd teljesebb, majd rövidebb alakjával él. Igy magában a svéd-lapp nyelvjárásban az ajtó neve majd *ukse*, majd *uks ;* magában a cseremiszben a kő neve majd *küä*, majd *kü* stb. De nem akarom a példákat szükség nélkül szaporítani.

Már ennyiből is világos, mennyire tarthatatlan H. P. úr tétele a két alaknak egykoruságáról. Mert ha az egymáshoz legközelebb álló nyelvekben és nyelvjárásokban, sőt egyazon nyelvjárásban is annyiszor látjuk egymással békésen megférni a hosszabb és a rövidebb alakot : akkor lehetetlen föltennünk, hogy ez a kétféleség már az ugor alapnyelvben dialektusi különbséget állapított volna meg. Akkor azt kellene hinnünk, hogy eredetileg a moksa-mordvin köze-

lebb áll az osztjákhoz, mint a finnhez, sőt az erza-mordvinhoz, mert az első két nyelvben a *ház* neve egy tagú *(kud* és *χōt* v. *kat)*, a másik kettőben kéttagú *(kudo* és *koto)*. Vagy p. azt kellene hinnünk, hogy az észt, vepsz és lív nyelvekhez közelebb állnak az orosz-lapp és vogul nyelvek, mint a finnhez és a svéd-lapphoz, sőt mint saját magokhoz, mert az első három nyelvben a madár (ill. *lúd)* neve egytagú: *lind*, míg az utolsó kettőben kéttagú: *lintu, lodde*, sőt magában a vogulban is megvan még *lunt* mellett *lonta*, s magában az orosz-lappban is *lont* és *lonte*. Ha ezeket nem akarjuk hinni, a minthogy nem is hihetjük, akkor még csak az a kibúvó maradna hátra, melynek valószínűtlenségéről már szóltunk: hogy egyes nyelvek egyes szókat újabb korban toldottak meg azzal a véghanggal. De még ha ezt elhihetnők is, akkor is megfejthetetlen találkozás volna, hogy p. az osztják nyelv a bot nevét épen *a*-val, a tél és kő névét pedig épen *e i* hanggal toldotta meg, úgy hogy az illető szók *(sova, tede, kivi)* most egészen a megfelelő finn szókhoz hasonlítanak *(sauva, talve-, kive-*, nom. *kivi)*. Mindezt csupán csak az a föltevés magyarázza meg, hogy ezek a magánhangzók eleinte mindezen nyelvekben megvoltak, s csak később vesztek el a nyelvfejlődésnek természetes rövidítő irányánál fogva, s a jelen esetben különösen a hangsúlytalanság, illetőleg a megelőző erős szóhangsúly hatása alatt. Megerősít bennünket ebben az a tény is, hogy a mordvin nyelvben — hol nem olyan uralkodó törvény az első szótag hangsúlyozása, mint mi nálunk vagy a finneknél — az olyan szókban, melyek a második szótagot hangsúlyozzák, egészen közönséges a háttérbe lépő első magánhangzó elejtése.

3. Azt mondja Hunfalvy P. úr: minthogy a magyar nyelv közelebb rokona a vogulnak, osztjáknak, mintsem a finn nyelvnek, «ez okból a m. *hal* szót legelőbb a vogul *kul*, *χul*, az osztják *χal*-hoz hasonlítom, s azután a finn *kala*-hoz.» Erre mindenek előtt azt felelhetnők, hogy szorultságunkban igaz, hogy legelőbb a testvérünkhöz folyamodunk tanácsért vagy segitségért, de bizony ha hiába kereskedtünk nála, elmegyünk aztán más jó barátunkhoz is. Hiszen H. P. úr is megengedi idézett szavaiban, hogy «azután a finnhez» fordulhatunk fölvilágosításért. Ennek elmulasztása, kivált oly esetben, melyben a vogul és osztják csak úgy rászorúl a segítségre, mint a magyar, valóságos módszeres hiba volna. Hadd idézzek

erre nézve egy pár példát: úgy sem fölösleges mi nálunk néha a nyelvhasonlításnak módszeréről is beszélni.

Mikor Vámbéry Ármin hozzáfogott ahhoz, hogy a magyar nyelvet megint egyszer megtegye töröknek, zavarban volt annyiban, hogy az ugor nyelvekről még nem létezett összefoglaló, összehasonlító nyelvtan. Zavarából az a sokszor emlegetett állítás mentette meg, mely szerint az ugor nyelvek közül a vogul áll legközelebb a miénkhez. Igy aztán legkényelmesebb volt neki a többi ugor nyelvet mellőzni és egyszerüen Hunfalvy Pál vogul nyelvtanával összehasonlítani a magyar grammatikát. Sikerült is ily módon kimutatnia, hogy p. a magyar infinitivus *-ni* képzője sokkal jobban hasonlít a török *-mak mek*-hez, mint a vogul *-uχv*-hoz. Midőn Hunfalvy P. úr e fejtegetést olvasta, valószínűleg bosszankodott, és méltán; mert eszébe juthatott Révai, ki nyelvtanában már nyolczvan évvel ezelőtt előadta, hogy a magyar infinitivusnak pontosan megfelel a zürjén és votják nyelv *ni*-végű infinitivusa. Ebből kettő a tanulság. Először, hogy a kik a magyar nyelv elemzéséhez vagy hasonlításához fognak, jól tennék, ha néminémiképen a jó öreg Révait is figyelmökbe vennék. Másodszor, hogy a ki nyelvünknek a többi ugor nyelvekhez való viszonyát tisztán akarja látni, nem szabad a legközelebb álló vogul nyelvre szorítkoznia.

Lássunk még néhány ilyen esetet.

A kiáltást a vogul *ajgel*-nak, az osztják *ajkel*-nak nevezi, s ugyanezt a fogalmat az észt és mordvin a *vaigel* szóval fejezi ki. Nem kell-e ezeket a szókat összevetnünk s egynek tartanunk, annak daczára, hogy a jelen esetben a magyar nyelv nem csatlakozik a vogul-osztjákhoz, mert az idők folyamában elvesztette e szót?

A magyar *kacsontást* régóta a finn *katso-* ‚nézni' igével tartják egynek, ámbár a vogulban s osztjákban elenyészett ez a szó.

Az éjszaki vogul nyelvben a vérnek *kelp* a neve; ezt maga H. P. úr egyeztette a hasonló jelentésű svéd-lapp *kiäl*-lel. Pedig a magyarban semmi nyoma e szónak.

Ilyen példát még százával idézhetnénk a szófejtés köréből, de e helyett még egy nyelvtani dolgot említek. Az a «hires» hangzóilleszkedés, mint H. P. úr könyvének 8. lapján nevezi, s melyről azt mondja, «ország-világ tudja», hogy ez adja meg «a magyar, finn, török nyelvek általános morphologiai jellemét»: nos, ez a híres hangrendi illeszkedés nincs meg sem a vogul, sem az osztják

nyelvben; nyoma is alig maradt! Már most melyik a hihetőbb föltevés: az-e, hogy mikor a magyar-vogul-osztják még egy nyelv volt, ebben még nem volt hangzó-illeszkedés, s ez a magyarban csak azóta fejlődött olyanná, a milyen a finn nyelvben is van? vagy pedig az, hogy ama közös korban megvolt még, 's a magyarban meg is maradt, míg a vogul-osztják elvesztette, csak úgy, mint a zürjén-votják és a lapp nyelv? Azt hiszem, fölösleges e kérdésre felelnem.

Világos tehát, hogy ha a vogul-osztják nem adhat elegendő fölvilágosítást, elmehetünk egy házzal odább, elmehetünk a rokonságnak távolabb álló tagjaihoz is, hogy vallatóra fogjuk őket nyelvünknek régi történetei felől. És ha azt látjuk, hogy nyelvünk vagy bármely más ugor nyelv a finn nyelvvel egyez meg olyan dologra nézve, melyet újkori fejlődésnek s véletlen találkozásnak nem nézhetünk: akkor az egyezést csakugyan ősréginek, az ugor alapnyelv maradványának kell tartanunk, ha nem őrizte is meg az illető nyelvnek legközelebbi rokona.

Sőt tovább megyek. Ma már kevesen kételkednek abban, hogy az ugor nyelvcsalád a nagy altaji nyelvcsalád öt tagjának egyike. Már most arra a tárgyra térve vissza, mely jelenleg foglalkoztat bennünket: ha a fönt idézett szóegyezésekben a véghangzónak több ugor nyelvben egyező megvoltát véletlennek néznők, a véletlen játékát még sokkal messzebb ki kellene terjesztenünk. Van ugyanis számos ugor szó, melynek bizton fölismerhető rokona megvan a szamojéd, török-tatár, mongol, mandsu nyelvekben is, még pedig szintén avval a szóvégi magánhangzóval, vagy néha az egyik nyelvjárásban azzal, a másikban már a nélkül. Példák:

hal: finn *kala*, lapp *kvele*, *guolle*; — osztják-szamojéd *kuele* stb.

finn *kūsi* tanne (mordv. *kuz* stb.) — osztják-szam. *kāde* és *kūt!*

hab: vepsz *kobe* stb. — jurák-szam. *hamba*;

jó (régi nyelvünkben a. m. folyó): finn *joke-juka* (zürj. *ju* stb.) — jurák-szam. *jaha*, jeniszej-szam. *joha*;

(ideg:) finn *jänti*, osztj. *jinda* (vog. *jän*); — tawgy-szam. *jenti*;

finn *soro* esőcsöpp, vizhólyag (votj. *zor* eső); — szam. *soro*, *sare* eső;

kér (agy-kér, haskér, kéreg): finn *keri* (mordv. *ker*, vog. *kēr*); — tatár *keri* (Donner szerint);

finn *kieli*, lapp *kiella* nyelv; — mongol *kele*;

finn *kuoppa* kis gödör (votj. *gop*, l. Donner Wörtb. 277. sz.); — mongol *ghaba* grube; török *koba* höhle stb. stb. —

Egyébiránt, mindezeket mellőzve is, ha csak a vogul és osztják nyelvekre szorítkozunk, akkor sem kapunk más feleletet a mi kérdésünkre. Mert a mi a mi nyelvünkben olyan ritka jelenség, arra a vogulban és osztjákban épen sok példát találunk: hogy t. i. a régi véghang mai napiglan meg van őrizve. Az előbbi összeállításokban azért idéztem többet a vogul-osztjákból, mint a többi nyelvekből. Itt még csak néhányat emlitek azon megjegyzéssel, hogy számukat könnyen lehetne szaporítani:

négy: osztj. *ńeda*, vog. *ńilä*, *nile* (finn *neljä*):
ős: vog. *aže*, osztj. *azi* (finn *isä*);
ló, *lú*; vog. *lū*: osztj: *lovĭ*;
kés: vog. *käsi*, *käsäj*; osztj. *kēǯi*, *keže*.

Növeli e bizonyítékok erejét még az, hogy némelyeknél az okát is megmondhatjuk, mért maradt fönn a véghangjok inkább, mint más szóké. Hogy p. a *tél* és *négy* az (Irtis melletti) osztjákban *tede*, *teda* és *ńeda* s az északi vogulban is *teli ńilä* maradt: annak az az oka, hogy a véghang előtt eredetileg két mássalhangzó volt, mint a finn *talve*-és *neljä* bizonyítja. A *kés*-ben meg a szóvégi magánhangzó után volt még egy mássalhangzó, mint a vogul *käsi*, *käsäj* mutatja; e szerint a mi *kés*-ünk valaha **késı*, sőt **késej* volt, úgy mint p. a *mez*- ebben: *mez-telen*, *mezí-telen*, *mezej-telen*.

2. A nyelvemlékek tanusága.

Már Riedl Szende megmondta Magyar Hangtanában 94, hogy az eredeti véghangzóról való «véleményt a régi nyelvemlékek minden kétségen kívül helyezik. A Halotti Beszédben, a legrégibb oklevelekben, Anonymusnál... sok törzsnél véghangzót találunk, hol az mai napig egészen eltünt. Így H.B. *mige*, ma *meg*; *ise*, ma *ős*; más emlékekben: *Zulta*, ma *Zsolt*; *Obada*, ma *Abád*; *Ete*, ma *Ét*; *Sapi*, ma *Sáp*; *Sari*, ma *Sár*; *Zobolsu*, ma *Szabolcs*; *Zuardu*, ma *Szoárd*; stb. Így Anonymusnál: *almu*, a Képes krónikában *alm*, ma *álom*; u. o. *zerelmu*, Müncheni codexben *szerelm*, ma *szerelem* stb.» (Így M.Nytan 17, 28.) — Toldy Ferencz e véghangokat kihangzásoknak nevezte — a mi csak a német *auslaut*-nak rossz fordítása volt — és a nyomtatásban apróbb betűkkel jelölte,

mint lényegtelen hangokat (v. ö. Magy. Nemz. Irod. 2. kiad. I: 124 s köv. ll. s egyebütt). Mégis azt vallotta, hogy az ó-magyar nyelvre nézve «jellemzők a kihangzások, pl. *gimilci, almu, zerelmu, Zenuholmu, nagu aruk*... De ezek korán kezdtek kiavúlni, s a középmagyarban már csak néhány, az új-magyarban még kevesebb szóra szorítkoztak.» (M. Nemz. Irod. Tört. rövid előadásban 2. kiad. 21.) A közép-magyar nyelvről azt mondja: (u. o. 31) «A kihangzások szinte egészen kiavúltak, csak néhány helyt maradtak fenn, mint ezekben: *nemberi, sari* (ma *saru*); *hio, hiu, vio, iu* (új-m. *hí, vi, i-szik*), még pedig ragozott állapotban is: *hioni, hiutt, iuttok* (azaz híni, hítt, isztok*).» — Hunfalvy Pál úr is az írta 1864-ben Ny. Közl. III: 260: «A mai *álom* Anonymus idejében *álm* volt egy utóhanggal, mely most elveszett. Így volt *Tasu*, ma *Tas* stb.» Ezt másképen nem lehet értenünk, mint hogy Anonymus idejében valóban így ejtették e szókat: *álmu, Tasu*. Én legalább nem tudok képzelni olyan utóhangot, a mely nem hangzik. E szerint tehát nyelvemlékeink is azt vallják, hogy volt azelőtt szavainknak egy véghangzójok, vagy mondjuk utóhangjok, mely később elveszett. — H. úr maga 1856-ban (tehát Riedl előtt) még nyelvtörténeti tények nélkül is helyreállíthatónak tartotta a régi véghangot, mert a *bötü* szóról azt irta: «Ez tiszteletes régiségünk maradványa, mely az utóhangot megőrzötte s kicsinyítője a *botu*-nak, melyet most csak *bot*-nak ejtünk.» (MNyelvészet I: 169.) Ugyanő még 1866-ban is azt irta: «Hiába tagadjuk a Tem. Beszédbeli *isemucut* azonosságát a finn *isä*-vel»; és nagyon megörült, midőn egy régi oklevélben ezt a szót találta: *churchu-feu*, sietett is ezt a finn *kurkku* szóval azonosítani s a HB. *turchucat* szavát így elemezni *turchu-cat*, nem törődve azzal, hogy a vogul-osztjákban nem *k*-val kezdődik a szó hanem *t*-vel, mint a magyarban (l. Ny.K. V: 257, 258).

Ma azt mondja H. úr: «Tagadhatatlanul áll, hogy az Anonymus és régi oklevelek irása sok szót utóhanggal mutat fel s ez a tünemény talán a kiejtésből magyarázható. Egyszer mult nyáron egy béresem fiát olvastatám, mert kiváncsi valék, tud-e már olvasni, minthogy iskolába jár. S íme a fiú a mássalhangzón végződő szókat mind egy utóhanggal ejté ki, p. *bab-u, öt-ö, tehén-e* stb.

*) Az utóbbi példában nagyon tévedt. Előfordúl ugyan *iútok* de ez a. m. *ivátok*.

Nem ez-e az Anonymus és a régi oklevelek kiejtése?« (Nytud. és Nytan. 6.) Mindenesetre meglepő magyarázat. Legmeglepőbb benne az, hogy H. úr — jeles pedagógus létére — meg volt lepve, midőn a béresfiút így hallotta olvasni. Vagy valóban nem hallott volna H. úr soha elemi tanulót sillabizálni? Azt kell hinnünk, nem, legalább azóta nem, mióta a hangoztató módszer dívik. A gyermek, a ki ma irni olvasni tanúl, eleinte nem is csak a szó végéhez teszi azt a segédmagánhangzót vagy inkább hangzóféle nyögést, hanem hozzáteszi minden mássalhangzóhoz; *bab* helyett azt olvassa p. b^u ab^u, *tehén* h. $t^öeh^ön^ö$ stb. Azon egyszerű oknál fogva, mert még nem olvasván folyékonyan, nem ejti együtt az egész szótagot, hanem minden betűt külön olvas s a mássalhangzókat természetesen csak egy-egy rövid magánhangzó segítségével mondhatja ki. Nézetem szerint tehát nem lehet ebből a sillabizáló kiejtésből hímet varrni az élő beszédre, a felnőttek beszédére, sőt még a gyermekére sem. Én legalább bizonyosnak tartom, hogy ugyanaz a béres gyerek, kit H. úr ilyen módon megörökített, mikor nem sillabizál, hanem az anyjával vagy pajtásaival beszél, nem mondja azt, hogy *babu, ötö, tehéne!*

Egyébiránt H. úr maga sem lehetett megelégedve ezen magyarázatával, mert u. o. másikat is keres. Említi ugyanis, hogy a vogul nyelv is *tal-tuj* helyett azt mondja *tal-e-tuj* (tél-nyár = esztendő), *uj-kul* helyett *uj-e-kul* (vad-hal = mindenféle vad), továbbá hogy a vogul énekekben ilyenek is olvashatók: *tal-e sāt, tuj-e sāt, ēt-e sāt* hét tél, hét nyár, hét éj. S az utóhangról azt mondja: «A vogulban a nyelvnek trochaeusi lejtésre való hajlandóságának merem tulajdonítani.» «A vogul mondák költői előadásában láthatók az érintett utóhangok, azért méltán tulajdonítom ezeket a nyelv trochaeusi lejtésének.» «A magyar nyelvnek is hajlandósága van a trochaeusi lejtésre: vajjon nem ennek kell-e az *álmu*-féle alakokat tulajdonítani, valamint *azt-at, ezt-et, őt-et* féléket is.» Tegyük hozzá, hogy egy-két codexünkben az *ő* névmásnak kéttagú többes száma is van: *őkek*, hogy a göcseji nyelvjárás a *pár* accusativusát is így ejti: *pártot*, s a *jó* és *szép* középfokát így: *jobbabb szebbebb*. Mindezt azonban nem annyira a trochaeusi lejtésből kell magyaráznunk, mint inkább abból a rendes hatásból, melyet az alakoknak többsége a kisebbségre gyakorol. Az egytagú névszók tárgyesete, többese és középfoka rendesen kéttagú, azért válnak az említett

egytagúak is, legalább némely nyelvjárásban, kéttagúakká. Ugyanazért lett a régi *ázt, gyónt* stb. míveltető igékből, szintén pleonasmussal, *áztat, gyóntat* stb. Hasonlókép bővíti p. a göcseji ember a trochaeusi *messzebb* alakot s azt mondja: *messzelebb*, csupán azért, mert a *közelebb* is háromtagú.*) — Okleveleinkben is sok olyan szóalak van, melynek véghangja — ha toldaléknak nézzük — éppen trochaeust rontott volna el; ilyenek p. *Szobolcsu, tanálcsu, Kengyelü, fehérü, vendégü* stb. — Hogy pedig a vogulok épen az énekekben ejtenek néha hosszabb szóalakot, azt sem kell a költői szabadságnak fölrónunk, melylyel a népköltés úgy sem igen szokott élni. Sokkal egyszerübb volna az a magyarázat, hogy az énekekben némely szóknak épen régibb, teljesebb alakját őrízte meg a ritmus, ha azt nem látnók, hogy a *tale sāt*-félékben a magánhangzó épen elrontja a trochaeust. Azonban az énekek a népnek nyelvemlékei; s a régi népballadákban, sőt gyermekdalokban is nem csak alakokat, hanem egész szókat és szerkezeteket is találunk olyanokat, hogy a közönséges folyó beszédből rég kiavultak. Különben láttuk már, hogy a vogul nyelv sok más esetben is megőrízte a szóvégi hangot.

Azt hiszem tehát bátran föntarthatjuk azon árpádkori adatok bizonyító erejét is, melyek közül a legbiztosabbakat «A régi nyelvemlékek olvasásáról» írt értekezésemben (Bpest 1880.) állítottam össze.

H. úr egy közelebb megjelent czikkében (Egy. Philol. Közl. IX:12) azzal a kifogással mellőzi az árpádkori okleveleket, hogy «az oklevelek irói és kiadói, nem tudjuk, kicsodák, magyarúl tudók voltak-e mind, vagy legalább többnyire.» Ez a kifogás azoknak a véleményét juttatja eszünkbe, a kik szerint a Halotti Beszédet is s általában az irott nyelvemlékeket magyarúl nem tudott tótok írták, a kik tehát semmit sem bizonyítanak a mai nyelvvel szemben. Pedig a HB.-re H. úr is hivatkozik, és czikkében csakis ezt és a Bécsi s Müncheni codexeket veszi vallatóra. Már tavali könyvében is (6) a HB.-re hivatkozva mondta, hogy az Anonymus és az oklevelek kiejtése «nem általános vala»; mintha ez bármi tekintetben csökkentené ezeknek bizonyító erejét. A göcseji nyelv-

*) Hogy aztán néhol ezt mondják *közebb* (v. ö. Budenz-Album 163), az csak utólag történt összevonás.

járásban a *-vel* névrag *e*-je soha sem illeszkedik más-hangrendi magánhangzókhoz, s ezt okvetetlen a régi állapot megőrzésének kell tulajdonítanunk; pedig ez a kiejtés annyira nem általános s olyan régen elenyészett a köznyelvből, hogy már a HB.-ben is illeszkedik a *vel* rag: *halálával*. Különben a HB.-nek egy pár alakjára még visszatérünk később.

A legrégibb bibliafordításról azt állítja (Philol. Közl. 9), hogy nincs benne teljesebb igető. Azt mondja: «Legalább én nem találok teljesebb tőt: de lehet, hogy mégis van, csak én nem veszem észre. Tehát egy-egy tizest igérek annak, a ki nekem a Müncheni és Bécsi codexekből egy-egy teljes tőt hoz elő.» Nem mintha a tizesre akarnék számot tartani, hanem csak azért, hogy a tisztes régiségről némi részben levonjam a feledés fátylát, idézem a következő teljes tőket:

reio, azaz *réjo* a. m. rí; a Bécsi c.-ben kétszer fordul elő: «*reio* monnal orozlan» quasi leo rugiet 197. l. Hoseas 11:10; és «vr syonbol *reio* es Ihrmlből aǵga ő zauat:» Dominus de Sion rugiet 210. l. Joel 3:16. — Hasonlókép a Döbrentey c.-ben 522: «minem *reio* bial?» numquid rugiet?

víu: a Bécsi c.-ben kétszer a 162. lapon: «*viu* ő ereieuel ... es *viu* ezfek kirala ellen:» congreditur cum robore ejus ... et pugnabit adversus regem Aquilonis, Dániel 11:10, 11; — hogy ezt itt így kell olvasni, *u*-val, nem *v*-vel *(vív)*, azt bizonyítja: 1. az előbbi *réjo* alak; 2. hogy ugyancsak a B. c.-ben ezek az alakok is előfordulnak: *vionod*, *vionanac*, *vyouan*, valamint p. *reio* mellett ez is: *reionac* 112; — végre 3. hogy több mint száz évvel utóbb is ezt olvassuk még Heltai G. krónikájában 966: «ki erősen *viyu* vala» (v. ö. perf. *viut* u. o. 54).

hiu a. m. hí, vocat, négyszer fordúl elő Sylvesternél; hogy pedig nem *hív*, hanem valóban kéttagú *hiu*, azt kétségtelenné teszi a versmérték, mert egyszer pentameterben, háromszor hexameterben használja: «hütre *hiu* mind, hogy senki se mentse magát» Régi M. Költők II:133; «hütre *hiu* Sául csudakíppen tíged az isten» 139. (17. és 43. sor, és 140:51. vers; v. ö. u. o. 439 Szilády jegyzetét; a perfectumban is van *hiutt* Sylvesternél és másoknál; sőt az imperativusban is találunk ilyen kéttagú alakot: *heiuy*, azaz, «híj, voca» AporC. 63. v. ö. föntebb *reionac.)*

sivu a. m. sí: «rettenetesen *sivu* vala» Nagy Sándor hist. 1627. Bb.

Hogy semmi kétségünk ne maradjon ez alakokra nézve, megemlítem, hogy az ilyenek még ma is élnek, sőt általánosak a székelységben: *hivu, szivu.*

Feltünő, hogy H. úr az Ehrenfeld codexet mellőzi, pedig ez mindenesetre régibb a Bécsi és Müncheni codexnél. Az Ehrenfeld c.-ben pedig találunk egy jó csomó alakot, mely egy-egy magánhangzóval hosszabb a mainál. Ilyenek pl.

ehsege éhség 62; *olyw nagy* oly nagy 12; *kewlewmbe kylemb felbelewl* különb k. félből 25; *eleztebe* prius 15, primitus 67 (többször *elezteb* 2, 66, 117 stb.); *auagya* avagy 136; — *kyke* kik 83; *ewke* ők 105; — *ystente* istent 48; — *kyuanatuala* kivánattal 24; *euel napuala* éjjel-nappal 55; *alamyznauala* 83; ragok előtt: *ege-be* égbe 132; *zolgalato-nak* szolgálatnak 73; *neppekke-nek* népeknek 56; *kewnuezeseke-uel* könyvezésekkel 53; igealakok, kivált imperativusok: *yewue:* veniet 62; — *zolyw* szólj, loquere 9 kétszer; *valya* vallj, habeas 49; *mongyw* mondj 11; *menye* menj 56, 137, 147. — Ezeknek hitelességét megerősítik a Keszthelyi és Kulcsár codexek hasonló imperativusai: *fel terye* regredere Keszt. c. 32 (Kulcs. c. 10); *itelye* judica Kulcs. c. 10; *hye* engemet: invoca me Keszt. c. 148; *vye meg*: expugna 101 (Kulcs. c. 79.*)

Még sok ilyen alak van e codexben, csakhogy más helyeken az illető betű ki van húzva. Ez alig magyarázható máskép, mint hogy a másoló, ki különben is elég ügyetlenül és gépiesen dolgozott, leírta az illető szót betűről betűre, s csak azután vette észre, hogy az utolsó betű fölösleges. A másoló korában és vidékén ugyanis ezek a véghangok már elvesztek. Innen van az is, hogy a fönnmaradt kéziratban rendesen már a mai rövidült alak van használva.

Az Ehr. c.-ből idéztem ezt az alakot *egebe* (azaz *ége-be, égbe*). Ehhez hasonlók a köv. alakok is: *mennyeből* (e h. mennyből), *mennye-be* (e h. mennybe), melyek több nyelvemlékben fönnmaradtak; pl. *menyebelel* de caelo, Kulcsár c. 29, 183; *menyebe:* in caelo u. o. 176 és Virg. c. 63. *menyedörgés* Vásárh: Canisius

*) Más cc.-ben is vannak itt-ott ilyen alakok, de csak elszórva, s igy egyelőre kétesek; p. *melie, meile* Weszp. c. 9, 33.

katech. 125. Csakis ez magyarázza meg, mint még látni fogjuk, a maig fönmaradt *mennye-i* alakot.

Mai nap a ragtalan alakokban már alig van nyoma a tővégi magánhangzónak. Idézni szokták az *ip- ipa, ap- apa, máj mája* féléket, de fogjuk látni, hogy ezek másképp magyarázódnak. *Bék* e h. *béke* csak a mult század végén keletkezett az irodalomban. Nem idevalók szerintem a *fele-barát, fele-haszon, java-búza* sem (melyeket Szarvas idéz Nyr. VII:20): az első a *fele-barátja* alakból olyan elvonás lehet, mint az *egyetmás*, ebből az accusativusból: *egyetmást*.[1])

A csángó nyelvjárásra nézve azonban elfogadhatjuk Munkácsi B. véleményét (Nyr. IX:485), mely szerint «eredetibb tőhangzós alakok: *joho* juh, *sere* cserfa, továbbá az *epere*, melynek utórésze jobban megőrizte a német *erdbeere* alakját.» A *joho* szóval összevethető a finn *uuhe-* (nom. *uuhi*) anyajuh; különben valószínüleg mind a kettő idegen szó. A *sere* és *epere* szókra még visszatérünk.

A göcseji nyelvjárásból ezeket említi Kardos A. (Nyr. XIII:309): *mihe* méh, *moha*[2]), *kehe koha pihe bokála, rigya* rügy. Kardos itt a magánhangzóban új elemet lát, pedig csakugyan a régi magánhangzó lehet itt megőrizve, legalább a *h*-hangu példákban, melyekben az okot is sejthetjük (l. alább).

Azonfölül előfordúl még Dunántúl *kökinye* kökény Nyr. V:181, s a hétfalusi csángóknál *terhi* teher u. o. 378. Az utóbbit még a XVI. században ilyen alakokban találjuk: *terőh, terő, terhőh, terhő*, később *terh* és *tereh*, s utoljára *teher* lett belőle a köznyelvben. Ilyen még a háromszéki *dühü*=düh; «*dühü-betegség, dühübe hozni vkit, dühös, dühödni, dühött* MNy. VI:210. *Dühü* s a csángó *joho, terhi*, valamint a göcseji példák egy része talán azért tartották meg a véghangot, hogy a *h* tisztábban hangozhassék.

Mások kétesek; pl. az *Ujkuta, Gyalakuta, Kehida*-féle helynevek végén a 3. személy jele is lappanghat.

---

*) «A háromszéki *egyetmás* (egy s más) alanyeseti alakja, a sokszori használat s hallás után, az *egyet-mást* v. *egyet s mást* ragozott alakoknál ogva mehetett népnyelvi forgalomba». Vass J. NyK. III:6.

*I) Ez az irodalomban sem ritka, sőt képeztek belőle a *bunda: bundás*-félék mintájára ilyen melléknevet is: *mohás*. («A hegy mohás ösvényei.» MSalon III:295.)

3. Idegen szók tanusága.

Nem ugor eredetű, idegen nyelvekből átvett és meghonosított szavaink között vannak olyan régiek, melyeknek átvétele még a teljes tövű nominativusok korába esik. Az ilyen idegen szók, ha eredetileg magánhangzón végződtek is, később ugor eredetű szavainkkal együtt elvesztették azt a hangzót, s így a magok részéről szintén tételünk bizonyítására szolgálhatnak.

Vannak olyan idegen szók, melyeket nyelvünk nem is a maga külön életében vett át, hanem már akkor jöttek át, mikor a magyar még más ugor népekkel együtt élt, s azért más ugor nyelvekben is fönnmaradtak. Minthogy azonban ezeknek történetéhez nem ritkán kétség fér, azért csak egy biztos példát említek. Hunfalvy úr maga egynek tartja, sőt egy hangtani szabály bizonyítékául idézi*) az aranynak magyar és keleti ugor neveit: vogul *surń*, osztj. *sorńa*, *sarńa*, votják és zürjén *zarni*, mordvin *sirnä*. Az pedig kétségtelen, hogy mind ezek, akár közvetetlen, akár közvetve, az ó-perzsa *zaranja* szó átvételei, s ennek alakját leghívebben az osztják őrizte meg. A *-ja* végzetből magyarázódik a zürjén-votják szó *i*-je, és a mordvin szóvégi *ä*, mely ott az egész szó hangrendjét megváltoztatta. A magyar szó kezdetéről elveszett a *z*, mint sok más esetben (l. Nyr. XII:395), a végén pedig épen csak a tővégi rövid magánhangzó hiányzik!

Mikor a magyar nyelv elvált testvéreitől, huzamosabb ideig először is a törökséggel érintkezett. Az onnan átvett szóknak egy részéről még a mai törökségből is kimutathatni, hogy magánhangzó volt a végükön s hogy ezt utóbb elvesztették, épen úgy mint a többi magyar szó. Példák: *báj* (török *baji*), *bű (büjü)*, *bér (bieri, vere)*, *gyöngy (jinžü, inži)*, *or, orv (ouri, ogri)*, *sár (‚sárga', sara, sari)*, *sör (sira)*, — *árt (árta-ni*, ujgur *arta-)* stb. L. mindezeket NyK. 77—87.

A honfoglalás idejében kezdődik a szláv hatás; s az első századokban átvett ó-szláv szók végén ugyanazt a jelenséget észleljük. Így lett a *krisztu*-ból a m. *kriszt*, később *kereszt*; a *brátu*-ból *brát*, aztán *barát*; a *miloszti*-ból *miloszt* s utóbb *malaszt*. (L. NyK.

*) Vogul föld és nép, 118. l. jegyz. (A vogul szót ott hibásan írja így: *sarú.)*

XVIII:345, 368, 371 stb.) Miklosich ezt a szabályt állítja föl: «Altslovenisches *y* fällt im auslaute ab: *bárd brady, murok *mruky, retek *retky; tök tyky*». (Slav. Elem. 2. kiad. 45.) Ugyanez áll a rövid *ŭ*-ról azon szókra nézve, melyek a honfoglalás utáni első századokban jutottak nyelvünkbe, mint már első példáink mutatják. Még csak a *cser-fa* nevét említem, melyről nem kell bizonyítgatni, hogy mindjárt e hazában való letelepedése után eltanúlta a magyar. E fának ó-szláv neve így hangzik: *cerŭ*. Egy 1193.-i oklevélben a magyar összetétel így van írva: *Ceru-fa*. (Nyr. IX:103.) Bod P. latin-m. szótára az «evertor» és «hemeris» czikkekben *csere-fát* ír. Egy régi székely balladában ezt olvassuk: «*Csere-fát* égettem, gyermeket rengettem.» (Nyr. IV:567.) Sőt a székelység ma is általánosan *csere-fát* mond, és a csángóknál is, mint már láttuk, a *cser-fa* maiglan *sere* maradt. A köznyelvben azonban a szóvégi *e* elenyészett.

A n é m e t szóknak egy része szintén még az Árpádok korában honosúlt meg, tehát volt ideje elveszteni véghangját. Igy p. az *eper* szót nagyon régen kellett átvennünk, mert már 1219-ben előfordúl a belőle képzett *Eperjes*, mely épen olyan helynév, mint *Almás, Tölgyes, Szilas, Füzes-Gyarmat, Nyír-Egyháza* stb. A csángóknál, láttuk, maig megvan a teljesebb *epere*, mely már a német *erd-beere* véghangját mutatja. De más vidékeken még teljesebb szóvéggel maradt fönn: *epörje* (Nyr. II:137, és *epernye* 1:424), s ez még pontosabban megfelel a régi német alaknak. A németben ugyanis a bogyó neve eredetileg így hangzott: **berja* (angolszász *berie*; az ó-föl-németben csak *beri* van ugyan, de ez **berja*-ból magyarázandó, mint pl. az ófn. *hirti *hirtja*-ból, a mai *hirte*)*.

Az o l a s z hatás legerősebb az Anjouk korában volt, tehát csak a XIV. század elején; mégis némely olasz szókon is megtörtént az a rövidítés. A többi közt a serleget jelentő *boccale* már Ilosvainál így hangzik: *bokály*; és *bokály, bokáj* alakban ma is használja a székelység. (Az ormánsági és göcseji *bokála* Nyr. II:473. XIII:309. ujabb szláv közvetésre látszik mutatni.)

---

*) Ezzel egyúttal el vannak oszlatva azok a kétségek, melyeket az *eper*-nek német eredete ellen támasztottak Nyr. VII:409. — A német **berja* egyszersmind kétessé teszi a finn *marja*, bogyó, ugor voltát, noha megfelelője más ugor nyelvekben is van (l. Budenz szótárát); v. ö. még f. *viinimarja*: *weinbeere*.

4. A segédhangzós elmélet.

Hunfalvy úr azt állítja, hogy a ragok és képzők előtt mutatkozó jelentés nélküli magánhangzók soha sem tartoztak a szótőhöz; hanem «egyedül a kiejtést könnyebbítik, s ezért segédhangzók» (Nytud. és Nytan. 4.). Erre nézve egy helyt így okolja meg véleményét (Philol. Közl. IX:11): «Mondhatjuk-e: *házo-nak, házo-t, házo-ról* stb.? Tehát a *házon o*-ja is csak az *n* rag kedviért van ott. Nincs-e úgy a *házakon* szóban is? A napnál is világosabb, hogy az *o* a *házon, házakon* szókban csak s e g é d h a n g z ó k.»

Lássuk, valóban világosabb-e ez a napnál, s valóban több e mint bizonyos? A mi mindenek előtt az első kérdést illeti, igaz, hogy most nem mondjuk *házo-nak, házo-t* stb.; s igaza van, hogy ezekben semmi szükség sem volna segédhangzóra, ámbár a mi a tárgyesetet illeti, már H. úr nem jól választotta a példát, mert csakugyan így mondjuk: *házat*. De valószínűleg olyan accusativusokra gondolt, minők p. *az-t vész-t rés-t, más-t, rész-t, bűn-t, halál-t, var-t* stb. Csakugyan furcsa volna, ha ezeket egyszerre csak segédhangzókkal kezdené mondani a magyar: *az-o-t, vész-e-t, rés-e-t, más-a-t, rész-e-t, bűn-ö-t, halál-at, var-a-t*; mert hiszen amúgy is egészen könnyű a kiejtésök, s az *szt, st, nt, lt* hangcsoportok nyelvünkben egészen közönségesek. Úgyde mindezek a furcsa accusativusok csakugyan megvannak nyelvemlékeinkben: *halálut* a HB.-ben, *részet* a HB.-ben s még harmadfélszáz évvel utóbb is a Kazinczy és Virginia codexekben, *ozut* és *bínüt* a Königsb. töredékben, *másot* a Bécsi c.-ben. és *másat* kétszáz évvel később Pósaházinál, *vészet* a Bécsi c.-ben, *réset* a Jord. c.-ben s MA.-nál, *varat* Monoszlainál és MA.-nál stb. Minthogy tehát ezek nem lehetnek segédhangzók, mert itt semmi szükség sem volna segédhangzókra, — kivált a HB.-ben s a codexekben, melyeknek írói olyan szókban sem találtak nehézséget, minők *hotolm, uromk, titk, országl* stb. — nincs-e jogunk a régi tővégi hangok maradványát látni bennök? Hasonló accusativusok mai beszédünkben is vannak még: *várat, szárat, készet, tálat, nyálat, negyvenet, ötvenet, kilenczvenet* stb. stb. Mindezeket minden nehézség nélkül ejthetnők a magánhangzó nélkül, s így ezt semmiképen nem tarthatjuk és taníthatjuk ejtéskönnyítő segédhangzónak. Még a *pénz-t* accusativusba sem szúrtunk segédhangzót, pedig most

nehezebb ejtésü, mint a XIII. században, míkor így hangzott: **penez-t* (l. NyK. V:255).

Sőt tovább megyek. H. úr azt kérdi, mondhatjuk e: *házo-nak, házo-ról?* Ma nem mondhatjuk, de bizonyíthatja ez azt, hogy soha sem mondták? Mondjuk-e ma azt, hogy *pukulnek timnüczébelől, isemük, vogymuk* stb. stb.? s tagadhatja-e H. úr, hogy valaha így mondták ezeket? Mivel pedig bebizonyítottnak tartom, hogy valamikor még a ragtalan alak is *házo* volt, véleményem szerint magától értetődik, hogy ugyanakkor azt is mondták: *házo-nak, házo-ról.* A ki pedig még ilyen egyszerű következtetésnek sem hisz, annak tényekkel is szolgálhatok: Anonymusnál csakugyan megtaláljuk ezeket az alakokat: *Tosunec, Oundunec, Cundunec* stb. (a latin szövegben magyar dativusok, mert latin dativusokat nem tudott e magyar nevekből képezni); holott ma csak így mondhatnók: *Tasnak, Ondnak, Kondnak* v. *Köndnek* stb. Vagy talán a trochæus kedveért szúrta közbe An. az *u*-t? hiszen azzal épen elrontotta e szép trochæusokat! Szintúgy olvassuk egy 1055. évi oklevélben ezeket: *Vuasarakuta rea, Feheruuaru rea, hodu vtu rea,* azaz *Vásárakuta-reá, Fehér(ü)-váru-reá, hodu-útu-reá* (Cod. Dipl. I:391) stb. melyek utóbb ezzé rövidültek: *Vásár-kut-ra, Fehér-vár-ra, had-út-ra!* És fönt is láttunk már legrégibb codexeinkből ilyen névi és igei alakokat: *ége-be, szolgalato-nak, népeke-nek, könyvezésekevel; réjo-nak* (rínak), *vío-nod, vío-nának, vío-ván.* Egyébiránt a *ház-a-tok, viz-e-tek*-félék is ugyanazon szempont alá esnek.

Azonban lássuk azt, a mi a «napnál is világosabb». Ilyennek tartja H. úr, hogy a *ház-o-n házok-o-n* alak *o* hangja csak segédhangzó. Ugyanis: a *ház-nak* dativusban nincs szükség segédhangra, mert itt a *zn* hangcsoport nincs a szó végén, sőt az *n* mássalhangzó már a következő szótaghoz tartozik. Ellenben az *n* rag nem járulhatott közvetetlen a *ház* szóhoz, mert a *házn* szóalak hallatlan volna a magyar nyelvben. — Lássuk, mi a hiánya H. úr következtetésének? Az a hiba, hogy itt H. úr már nem csak a finn nyelv tanuságát mellőzi, hanem a legközelebb testvérnyelvekét is. A vogulban, igaz, szintén csak az *n* maradt a locativus ragjából, de már az osztjákban *-na*; így van a finnben is, és ugyanezt kell látnunk a svéd-lapp illativus *-sne* ragjában. Ha H. úr azt állítja, hogy ez a *-na* amaz *n*-nek «új teljes alakja»,*) én sokkal valószínűbbnek

*) A minthogy állította a Vogul föld és nép 301. lapján.

tartom, hogy régi teljes alakja neki. Mert különben minek toldotta volna meg az említett három nyelv? s miért toldotta volna meg mind az osztják, mind a finn nyelv épen egyformán *a*-val? A legnagyobb mértékben valószínű, sőt bizonyosra foghatjuk, hogy a mi *-n* ragunk is *-na* volt és *-na* maradt volna, ha a főnevek többsége mássalhangzón végződött volna. Mert akkor azt mondta volna a magyar *ház-na*, mint a dativusban mondja *ház-nak* s mint a mai osztják nyelv mondja: *χōd-na*,[1] sőt a finn még a megőrzött tővégi hanggal is: *koto-na*. Hogy tehát ma nem *ház-na* a mi locativusunk, hanem *házon*: ezt csak úgy magyarázhatjuk, hogy az eredeti **házo-na* alakból előbb az *a* veszett el, s aztán azért maradt meg *házo-n* a tővégi magánhangzóval, mert *házn* hallatlan hangcsoport lett volna a magyar nyelvben. Ellenben a **házo-nak* dativusból elveszhetett a tővégi hang, mert az így támadt *ház-nak* egészen könnyű ejtésű szóalak volt.

H. úr, hogy az ige perfectumában megmagyarázza az állítólagos segédhangzót, azt mondja (Nyelytud. és Nyelvtan. 22): «A perfectum képzője a magyarban *t*. A 3. egyes számú *tt* (*hivott, látott* stb.) hamis analogiának köszöni eredetét. A *jött, hitt, vett* stb. alakok assimilatio útján lettek a *jöv-t, hiv-t, vev-t* stb.-ből; de a nyelvszokás elfeledte volt, midőn a *tt*-t felkapatá, s most írjuk; *tud-o-tt tud-t-a-m* mellett. Csak *r* és *l* [tegyük hozzá: *n* és *ny*] után érjük be egy *t*-vel, így: *vár-t-a-m vár-t, él-t-em él-t* stb.»[2] Ezt az egész okoskodást megdönti három tény: 1. A többi személyben is előfordúl a *tt* az állítólagos kötőhangzóval: *ütöttem, vetettél, hallottátok, hullottak* stb. stb. 2. Codexeinkben, sőt még a mai népnyelvben olyan igék többi személyei is előfordulnak így, melyeket a mai köznyelv már rövidítve ejt; p. *odutta, látottak, látották, hiottam, i(v)ottatok, hallgatotta* stb. 3. Az Ehrenfeld codexben következetesen, de néha

---

[1]) A. m. «a sátorban». Ezzel a szóval elemeire nézve nem csak a *házon* azonos, hanem a mi *honn* szavunk is.

[2]) NyK. V:266. H. úr egészen más magyarázatot adott, mely szintén elfogadhatatlan ugyan, de az itt idézettnél sokkal jobb volt, s H. úr valószínűleg csak megfeledkezett róla, mert különben rá nézve semmi ok sem forgott fönn, mely annak elhagyására indította volna. Ott ugyanis a HB. *odutta* alakjából indult ki, ezt úgy magyarázta hogy **odut-va* helyett van, tárgyi személyraggal (mint *feledé-ve*), s hogy ebből az alakból terjedt el a *tt* hibásan az *adott*-félékben is.

még a későbbi nyelvemlékekben is, magánhangzós alakjok van az *r, l, n, ny* végű igék perfectumának is: *fordólott, sárgólott, felelétt, térétt, nyerétt, kérétt, jelenétt, vonott* stb. Pedig nemde *fordólt, felelt, nyert, kért, vont* stb. semmiféle nehézséget nem okozhattak volna a kiejtésnek, tehát segédhangzókra nem lett volna szükség, s így nem is tarthatjuk ilyeneknek az Ehrenfeld c. magánhangzóit. Hogy pedig az Ehr. c. alakjaiból fejlődtek a maiak s nem ezekből amazok, azt talán fölösleges bizonyítgatnunk.

Azt mondja H. úr (Ph. Közl. IX:9, 11), hogy a HB. *uruzag* és *tilutoa* alakjaiban is segédhang az *u*, vagy más szóval: hogy a régi alakot a maiból kell származtatni. Pedig át nem lehet látni, mi szükség volt az *ország, tiltóá* alakokban segédhang közbeszúrására olyan korban, mikor azt mondták: *hotolm, uromk!* Azt mondja H. úr: «Ezek olyan érzékeny kiejtést mutatnak, milyen van a finneknél, a hol *koleme*-t hallék *kolme* helyett.[1]) Nem akarok azzal a kifogással élni, hogy hátha a *kolme* van *koleme* helyett s az utóbbi az eredeti. Csakugyan van némely nyelvekben oly hangfejlődés, mely szerint *kolme* helyett azt mondják *koleme, ország* helyett *uruság*; igy p. az oroszban és az ó-perzsában. [2]) Ezt a jelenséget már a hajdani indiai grammatikusok is oly jól ismerték, hogy határozott műszavuk is volt rá: svarabhakti. De a svarabhakti csakis liquidáknál és nasalisoknál fordúl elő, melyek mintegy kifejtenek magokból egy-egy új magánhangzót. [3]) Hogy azonban a HB. írója nem így beszélt, az kitünik a sokszor előforduló *gyimilcs, lilkiért, holsz, bulcsássa*-félékből, melyeknek akkor így kellene hangzani: *gyimilics, bulucsássa* stb. S még akkor sem magyarázhatná meg a svarabhakti a *részét, ozut*-féle accusativusokat.

---

[1]) NyK. V:265 még azt mondta H. az *odut, tilut, holut* alakokról, hogy «két utolsóját *u* nélkül is könnyű kiejteni. Ha mégis a nyelvemlékek az *u*-t fölmutatják, kell hogy oka legyen; minthogy pedig az itt nem lehet kiejtésbeli vagy széphangzatbeli, kell hogy szófejtési legyen.» Ott ő persze finn perfectum *-nut nyt* képzőjéből magyarázta, a mit sem törődvén azzal, hogy ennek a vogulban nyoma sincs.

[2]) Sőt mi nálunk is hallható p. Hont megyében: *Szalaka* város gyászban van, legszebb legény *halèva* van (Népdal) e h. *Szalka, halva.*

[3]) L. Johann Schmidt, Zur Geschichte des Indogerm. Vocalismus, melynek egész II. kötete (Weimar 1875) a svarabhaktival és hatásaival foglalkozik.

H. úr az igeképzésből is állít össze példákat (Ph. Közl. 7, 8), melyek azt mutatják, «hogy eme képzők is hol segédhangzó nélkül, hol segédhangzóval járulnak az egy alakú igetőhöz.» Példái közt vannak ezek is: *irogat, keneget, mosogat*, melyeknek tehát szerinte ha csak a tő és a képző volna összetéve, így kellene hangzani: *ir-gat, ken-get, mos-gat*. Már pedig lehetetlen, hogy ezekben magyar ajak valaha szükségét érezte volna az ejtés könnyítésének. Hiszen egészen hasonló hangzású szókat ejtünk minduntalan: *ir-galom, for-gat, zör-gés, csen-get, pen-get, ren-get, vizs-gál, pozs-gás, moz-gás* stb. stb. E szerint hát lehetetlen, hogy az *irogat, keneget, mosogat* középső magánhangzója segédhang volna.*)

Többet mondok: vannak esetek nagy számmal, melyekben H. úr segédhangzói nem hogy könnyítenék, ellenkezőleg: megnehezítik a kiejtést. Azokat az eseteket értem, melyekben H. úr magánhangzók mellé vesz föl segédhangzókat, melyekben tehát a segédhangzó fölvétele hiatust támaszt s így okvetetlen nehezíti a kiejtést. H. úr maga mond egy helyt *régiebb*-et (Nyt. és Nyt. 12), holott, ha *régi* a tő és *bb* a képző, elég volna a *régibb*, mely mindenesetre könnyebb ejtésű szó, mint a *régie-bb*. A többes számban mindig így mondjuk: *régiek, hajdaniak, tavasziak, téliek*. A tárgyeset is így hangzott codexeink korában: *régiet, hajdaniat, tavasziat, téliet, mindennapiat, naponkédiet* stb., s hogy ezek nehézkesek, azt épen azzal bizonyítom, hogy kiejtésükön újabban az állítólagos «segédhangzónak» elhagyásával segítettünk! — Kétszeresen nehéz a kiejtés az olyan melléknevek többesében, melyekben már az *i* képző előtt, tehát már az egyes számban is hiatus van; p. *maiak, erdeiek, mezeiek, budaiak, kassaiak*. A ki azt állítja, hogy itt a *k* előtti *a e* ejtéskönnyítő segédhangzó, annak azt kellene bebizonyítania, hogy egymás után két hiatus könnyebb ejtésű, mint egy! Holott akárhány példa bizonyítja, hogy kiejtésünk különféle módokon törekszik elenyészteni a hiatust (l. erről Lehr értekezését «*Tom, tod, tok, tott*» Nyr. V:529). A *Vay* családot pl. így nevezzük

*) Így mondja Szvor. 117. §. is, hogy a *-tok tök* elé «a két vagy oly végmássalhangzós tők után, melyek a rag elő *t*-jével találkozva a kiejtést megnehezítenék, segédhangzó járul, mint: *ágatok, pörötök, népetek, mézetek*.» Vajjon *ág-tok, pör-tök, nep-tek, méz-tek* nem volna ép oly könnyű ejtésű mint pl. *vágtok törtök leptek néztek?*

ma, holott az előneve maiglan *Vajai*; hasonlókép van egy *Felső-bátkai Bátky* család, és *Nyir-Bakta* lakosai nem *baktaiaknak* nevezik magokat, hanem *baktiaknak*. A köznyelv pedig a *menny* szóból is így képezi a melléknevet: *mennyei*, és nyelvemlékeink még a *szűz*-ből is ezt képezték: *szűzei*. Lehet-e erre azt mondani, hogy az *e* segédhangzó, mely a kiejtést könnyíti? — S itt még sokat említhetnék, pl. a Bécsi c.-ben sokszor előforduló *hioni* alakot e h. *hí-ni* s más efféléket, de elégnek tartom az érintetteket.

Egy jeles bizonyítékot nyujtanak tételünkhöz a hangzóvesztő tők, minők p. *söpör: söpresz, ugor: ugranak, tükör: tükröt, bokor: bokrot*. A ki azt mondja, hogy a *söpr-e-sz, ugr-a-nak, tükr-ö-t, bokr-o-t* szók *a o* hangja ejtéskönnyítő hang, az fölteszi, hogy e szóknak ragtalan alakja valaha így hangzott: *söpr, ugr, bokr*, mert hisz különben nem kellett volna segédhangzó s ama szók így hangozhattak volna: *söpör-sz, ugor-nak, bokor-t*. Már pedig képtelenség volna föltennünk, hogy *söpr, bokr*-féle alakokat ejtett volna valaha magyar ajak (közbevetőleg megjegyezhetjük, hogy *söpör* = török *süpür-, söpür-*, és a *bokor* egy 1086-ki oklevélben *bugur* s egy 1247-kiben *bucur*). Tehát a fönt említett szók eredetileg okvetetlen így hangzottak (vagy ilyenformán): **söpöresz, *ugoronak, *tüköröt, *bukurut*; ezekben pedig az *r* utáni magánhangzónak csakis úgy volt értelme, ha a tőhöz tartozott!

Valami nagyon erős okadatnak tartja H. úr, mert többször ismételgeti (Nyt. és Nyt. 9, 16, Ph. Közl. 10), hogy, ha a *hal, ház* szóknak *hala, háza* volna a tövük, akkor a többesszám *halá-k, házá-k*, a tárgyeset *halá-t, házá-t* volna stb., mert p. *fa* és *elme* a ragok előtt kivétel nélkül megnyúlnak: *fák, fá-t, elmé-k, elmé-t* stb. S azt mondja: «Theoria okozta nem-látás, hogy ne mondjam gyermekes könnyelmüség, mellőzheti csak ezt az igen-igen szembetünő sajátságot.» Súlyos vád, s azért megbocsátható lesz talán, ha iparkodom elhárítani magamról. — H. úr először is nem vesz tudomást arról, hogy nominativus és szótő nem mindegy, és hogy, ha *fa* és *elme* a nominativus, nem szükséges, hogy a tő is *fa* és *elme* legyen. Másodszor nem vett tudomást arról, a mit a Nyelvőrben is megírtam (IX:5), nyelvtanaimban is tanítok, hogy én a *fa* és *elme* féle szók tőalakjának ezt tartom: *fá, elmé*. Hogy a nominativus végén ez a hosszú magánhangzó könnyen megrövidülhetett, azt senki sem fogja tagadni. Hogy pedig eredetileg csakugyan hosszú

volt, arra nézve a rokon nyelvek s a nyelvemlékek világosan szóló bizonyítékokat nyujtanak. Ezeket értekezésemnek második, különös részében, a részletes tárgyalásban fogom kifejteni. Itt csak azt említem, hogy p. a *hangya* eredeti alakja nem is csak *hangyá*, hanem *hangyál*, valamint egyes nyelvjárásaink még a *kaná(l)* és *csaná(l)* tőkből is ezt a nominativust képezik: *kana, csana*. Hogy a *szüle* és *fekete* véghangja hosszú volt, azt kétségtelenné teszik a *szülő* és *feketö* alakok (az utóbbi a nyelvemlékekben, de még ma is pl. egy veszprémi gyermekversben: «Dű dű hegedű, a ki huzza feketű»); sőt a *hála* mellett maig is megvan a *hálá*. — H. úr ellenkezőleg azt hiszi, hogy *alma, elme, szüle* a tőalak s hogy az *a e* megnyúlt a ragozásban. Itt mindenek előtt az a kérdés volna eldöntendő, hogyan lett volna lehetséges, hogy a hangsúlytalan szótag magánhangzója egyszerre csak minden ok nélkül megnyúlt volna? Hasonlókép véli H. úr (l. Phil. Közl. IX:5 és 9), hogy a præteritum képzője *a e*, pl. *mond-a kér-e*, s hogy ez a többi személyben megnyúlik: *mondá-l, kéré-l, kéré-k* stb. Erre nézve csak egy kérdést állítok föl, s bízom benne, hogy a megnyujtó elmélettel senki sem fog reá felelhetni: Mért van akkor a mélyhangu igékből az első személy így: *mondék*, holott H. úr szerint így kellene neki hangzania: *mondák*?!

Vajjon mindezek után is azt fogja-e mondani H. úr, a mit taval mondott: «hogy helytelen annak az elméletnek mindenik íze, világosnál világosabb», azt nem tudom. De annyit remélek, hogy elméletünknek némely ízét most más színben fogja látni. Minthogy pedig ennek az elméletnek minden íze szoros kapcsolatban van a többivel, minthogy minden egyes íze támogatja a másikat: lassanként talán az egész elmélet is kivívhatja a szakembereknek egyetértő helyeslését.*)

---

*) H. P. az ő segédhangzós elméletét átviszi a rokon nyelvekre is. Azt mondja p. (10), hogy a vogul-osztják *p* képző *e a o* segédhangokat vesz föl, p. *kat-e-p* kezű. Láttuk már fönn, hogy e képzőnek a vogulban *pe*, az osztjákban *pa* mellékalakja is van; okvetetlen ez a régibb teljes alak, s így ha a kéz vogulul mindig *kat* lett volna, a ‚kezű' így lehetne **kat-pe* s nem kellene segédhangzó. Elemezzünk még egy osztják példát: *veš* a kép, arcz, *vesip* v. *vešpa* ‚képű' Az *š* hang mutatja, hogy azelőtt a második is így hangzott **vesipa*, holott itt semmi szükség sem lett volna segédhangra; és csakugyan a *veš š* hangja azt bizonyítja, hogy a nomina-

A kötőhangzó.

Az eddigi fejtegetésekben csak azt az eljárást akartam tisztázni, melyet a magyar szótők eredeti alakjának kifejtésében s a rokon nyelvekkel való hasonlításban kell követnünk. De nem következtetem az eddigiekből azt, hogy a teljes tő elméletét okvetetlen alkalmaznunk kellene a mai nyelv elemzésében, kivált ha a gyakorlati nyelvtanítás czéljairól van szó, hol nem hivatkozhatunk folyvást a legrégibb nyelvemlékekre s a rokon nyelvek alakjaira. Sőt ha nem helyezkedünk is a nyelvtanítás gyakorlati álláspontjára: általános nyelvtudományi szempontból is tévedés volna azt vélni, hogy a tő valami föltétlenül állandó, melyet a nyelvtani elemzés a nyelvtörténetnek összes korszakaira egy és ugyanazon alakban állapíthat meg. Bizonyos fokig a nyelvérzéktől függ a szónak elemzése, a nyelvérzék pedig a nyelv életében, valamint a ragokra s képzőkre nézve, ép úgy változhatik a szótőre nézve. Bizonyos okok hatása folytán majd kevesebbet, majd többet számít nyelvérzékünk a szó tövéhez. Erre csattanós bizonyítékokat fogunk látni az alább következő II. szakaszban. Itt csak azokat az okokat kell szemügyre vennünk, melyek az eredetileg tővégi hangnak ma a tőhöz való számítása ellen szólnak. Ezeket kifejtettem már egyszer (Nyr. X: 370) s azért most csak röviden ismétlem. A következő általános tételből indulhatunk ki:

A nyelvelemeknek eredeti értékét, melyet nyelvtörténeti kutatásaink a nyelvnek régibb korszakaira nézve megállapítanak, *nem szabad az újabbkori nyelv elemzésére egyszerűen átvinni.* Nem szabad pedig azért, mert az elemek értéke idővel a legkülönfélébb változásoknak van alávetve. A mi azelőtt tőszó volt, később képző

---

tivusnak is ez volt a teljes alakja: **vesi*. A finnben pedig *kätevä* (= *kezű*) az *e* nélkül csak olyan könnyű ejtésű volna, mint *latva* tető; különben a finnben a nominativusban is megvannak az ill. magánhangzók, ott pedig csak nincs szükség segédhangra. Az is különös véletlen volna, hogy a vogul *katep* ugyanazt a segédhangzót mutatja, mint a finn *kätevä*. Hasonló véletlen találkozások volnának sok egyében kivül a következők: osztják *χōt*: *χōdat* v. ö. finn *kota*; *pūn*: *pūnañ*, v. ö. f. *puna*; ellenben *pēlek*, f. *puole-*, cser. *pēle*; — oszt. *lēk*: *līka-m* meine spur, v. ö. f. *lanka* (Bud. szót. 773. sz.); ellenben *āt*: *īte-m*: meine nacht (Castrén 9), v. ö. vog. *ēte sāt* hét éjjel (m. *ēte-n éjjel?*).

vagy rag lehet; a képző régi jelentése helyébe merőn különböző új jelentés léphet; az igeképző századok folytán névképzővé válhatik; a mi valaha képző volt, a nyelvnek egy újabb szakában rag lehet; a ragos alak később alanyesetté válhatik stb. És a mi a többi nyelvi elemről áll, áll a tőről is, illetőleg a tőnek végéről. Megtörténhetik ugyanis, hogy a tő vége hangtani változások következtében *a nyelvérzékre nézve elveszti a tővel való közösségét* és vagy jelentéktelen elemmé, mondjuk kötőhangzóvá sülyed, vagy pedig a raghoz vagy képzőhöz csatlakozik,[1]) illetőleg át is veszi egészen egy-egy elvesző rag vagy képző szerepét.

Vegyünk előbb egy-két idegen példát. A latin *claud*-igetőből *claus-trum* lett, a *haur-* ered. **haus-* igetőből *haus-trum*. *Claustrum*-ban azért vesztette el az *s* a tővel való egységét, mert magában a tőben az eredeti *d* maradt meg, *haustrum*-ban pedig azért, mert az igetőben különben *r*-nek hangzott ez a régi *s*. Azért a rómaiak nyelvérzéke így tagolta az efféle szókat: *clau-strum*, *hau-strum*, s evvel a most már egygyé vált *-strum*-mal alkotta a *lu-strum*, *capistrum* stb. szókat a *luo*, *capio* igékből.[2]) A német *tag* szónak ős-német alakja **dago* volt, s a mai német *tage* szóban ez a véghangzó van megőrizve, mert az ott volt többesképző elveszett, ámbár ottvolta védte meg azt a második magánhangzót az enyészettől. Most azonban kétségtelen, hogy az újfölnémet *tage* szót így kell tagolnunk: *tag-e*, mert ez az *e* vette át a többesképző szerepét (ellenben pl. a *tag-e-s* genitivusban minden functio nélküli kötőhangzónak kell mondanunk). — Hasonló jelenség van az észtben. A magyar *torok*, melynek teljes régi alakja **turku* volt, finnül *kurkku*, genitivusa *kurkun*. Az észtben a gen. *n* egészen elpusztult s most a gen. *kurgu*, a nom. pedig *kurk*, mert a tővégi hangot az észt nagyon gyakran elhagyja a ragtalan alakban, úgy, mint a magyar. Már most az észtül beszélők a *kurk* nomin. mellett a *kurgu*-ban bizonyosan az *u*-t érzik genit. ragnak, s ép úgy a *paks-u*, *tomb-u*, *sul-u* genitivusok-

---

[1]) Ugyanezt, mint általános érvényű nyelvtudományi szabályt fejezte ki az imént Kruszewski («Prinzipien der Sprachentwicklung». Intern. Zeitschrift für allgem. Sprachw. I. 306): «Suffixe spalten sich beständig, *indem sie sich mit den von den stämmen weggerissenen lauten bereichern.*» És H. Paul is (Prinzipien der Sprachgeschichte [2] 177): *Es «können auch elemente des wortstammes in flexionsendungen verwandelt werden»*.

[2]) L. Az Analogia Hatásairól 22. l.

ban, melyeknek nominativusa *paks* (finn *paksu*), *tomp* (magyar *domb*), *sulg* (toll, f. *sulka*) stb. Ellenben az *a*-hoz kell most kötniök a birtokviszony képzetét a *silma kärn-a vasam-a*-féle genitivusokban, mert ilyen alanyesetek állnak mellettök: *silm* (szem, f. *silmä*), *kärn* (f. *kärnä*), *vasam* (f. *vasempa-*). Térjünk a magyarra:

A *bíró, egyenlő* stb. igenevekben ma kétségtelen, hogy *ó ő* a névképző, pedig ez a magánhangzó az igető egykori véghangjának képviselője. Tudjuk pl., hogy a *bíró*-t *birov* alakban mondta régi nyelvünk s hogy az *egyenlő* többese a Bécsi codexben még *egyenlövek*. Tudjuk azonfelül, hogy az ugor igenévképző pl. a finnben *va-vä* alakban van meg, s így az idézett két szót igy kell tagolnunk: *biro-v egyenlö-ve-k*. A *biro-v egyenlö-v* szókból az igenévképző *v* elenyészett s csak abban hagyta a nyomát, hogy megnyúlt az igető véghangja: *bíró-, egyenlő-*. A nyelvérzéknek azóta okvetetlen ehhez a hosszú véghanghoz kellett kötnie az igenév functióját, mert csak ebben különbözött az igenév az igetőtől (*bir-, egyenl-*). — A *hosszuálmu kis-hitü* szókban nyilván az *u ü* véghangzókhoz kötjük ezt a különös meléknévi functiót, s e szókat bizonyára helyesen elemezzük ma így: *álm-u hit-ü*. Pedig e melléknevek hatszáz évvel ezelőtt így hangzottak: *álmuv hitüv* (v. ö HB. *chomuv, keserüv*) ill. *álmov hitöv*, s a többeseket még a Müncheni codexben is így olvassuk: *kishitövek, másnemövek*. Már pedig itt *v* (*-va -ve*) volt a melléknévképző, ugyanaz, melyet pl. a finn *liha-va* «húsu, húsos» szóban és társaiban látunk; s a mihez ez járult — *álmu-, hitü-* — a főnévi alapszó teljes alakja volt a maga *u ü* véghangzójával. Ha tehát a mai nyelv elemzésében minden áron nyelvtörténetet akarunk adni, azt kellene mondanunk, hogy az *álmu* melléknév az *álmu-* főnévből van képezve a melléknévképző *v*-vel. — A mai *lova, keze* alakok vége csak az ősi tővégi hangot tünteti föl, pedig ma határozottan a birtokos 3. személy jele, mert az eredeti személyjel majdnem nyom nélkül elveszett belőlük.

Az eddigiekhez részben hasonló fejlődést mutat az *útunk, vérünk* alak. Minthogy az *útu-, vérü-* tő ma más szóalakban nem maradt fönn s az alanyeset csak *út vér*: az újabbkori nyelvérzék az idézett szókat így tagolja: *út-unk vér-ünk*, szóval azt kell mondanunk, hogy mai nyelvünkben csak magánhangzóvégű szók után *-nk* a többes 1. szem. jele, mássalhangzós szók után pedig *-unk -ünk*, úgy, hogy pl. átvett idegen szókhoz ezeket ragasztjuk: *templom-*

unk eczet-ünk. Itt az eredeti tővégi hang csak *u*, ill. *ü* alakban maradt fönn s azért mint állandó hang könnyen csatlakozhatott a következő szóelemhez.[1]) Ugyanezt mondhatjuk a fokképző *-bb*-ről, mely mássalhangzó után rendesen *-abb -ebb* (kiv. *nagyobb*), s a beálló cselekvés képzőjéről, mely mindig *-and -end*. Ide csatlakozik továbbá a helyhatározó *-n* rag, mely mássalhangzós tők után mindig *-on*, ill. *-ën* v. (*ö ü* hangú tő után) *-ön*, úgy hogy e háromféle rag alkalmazása ép oly állandó szabály szerint történik, mint a hármas *-hoz -hëz -höz* v. *-tok -tëk -tök* esetében. (Az *-on -ën* ragéhoz érdekesen hasonlít egy zürjén-votják ragos alak története. A zürjénben állandóan *-ös*, a votjákban *-ez* a határozott tárgy ragja; eredetileg *-öns, enz* volt ez (l. Budenz: Ugr. Stud. II: 49.), s a magánhangzó nyilván az orrhang miatt állapodott meg zárt alakban, úgy, mint a magyar *-on* ragban; ez az állandó hangszín okozta aztán, hogy a magánhangzót a zürjén s votják nyelvérzék a tőtől a raghoz csatolta.) — Így tehát azt mondhatjuk, mai nyelvünkben a többes 1. személy ragja magánhangzó után *-nk*, mássalhangzó után *-unk -ünk*; a helyhatározó rag magánhangzó után *-n*, mássalhangzó után *-on -ën -ön* stb.[2]) Hogy a mai nyelvérzékre nézve csakugyan így van a dolog, bizonyítják olyan újabb alakok, minők *valamennyi-ünk*, sőt *valamenny-ünk* e h. vala*mennyi-nk*,[3]) továbbá

---

[1]) Hunfalvy szerint az *-unk -umk* hang-átvetésből lett ebből *-muk*. De először is hallatlan ilyen hangátvetés a mi nyelvünkben (l. Nyr. VII:357); másodszor ott vannak magában a HB.-ben *ise-muc, uro-mc* és *vimaggo-muc*, melyek világosan mutatják, hogy *vog-muc* csak külön dial. fejlődés volt e h. *vogyo-muk*, melyből rendes úton a köznyelvben **vogyo-mk, vagyonk, vagyunk* lett. Ugyanolyan dial. rövidítés *zumu-tuc* helyett *zum-tuc*. Hunfalvyénál sokkal helyesebb fölfogást találunk már Révainál, ki e HB.-beli alakokat rövidüléssel magyarázta (l. Antiquitates 140, 73). Ő úgy fogja föl a fejlődést, hogy az *isemük*-nek utolsó magánhangzója utóbb kiesett, valamint az *uromk*-é már a HB.-ben is hiányzik (**uromuk*).

[2]) Ezekhez számíthatjuk a köznyelvre nézve a módhatározó *-n* ragot is (*szomorú-n, büszké-n*), s azt mondhatjuk, hogy mássalhangzós tő után mindig *-an en* (kiv. *nagyon*). De ez nem áll azokra a nyelvjárásokra nézve, melyekben még *magoson helyësën hüsön*-félék is fordulnak elő.

[3]) «Óriás valamennyiünk között». Jókai «Nemzet» V: 90. «Nem titkolják, hogy legjobb valamennyünket ... kiirtani». Szász K.-Ebers: Polgárm. II: 113. — «Valamennyiünket a természetesnek és őszintének ... bája hódít meg». Beöthy: Szépprőz. I: 206.

ki-ën, mi-ën, v. *ki-ön, mi-ön*, söt *ki-j-ën, mi-v-ön* e h. *mi-n.* (L. A M. Névragozás 8. Vö. zürjén *sluga-ös, baba-ös* stb. a föntebbi *-ös* raggal.)

Máskép vagyunk azonban egyéb ragos és képzős alakjainkkal. Már pl. a melléknévképző *-s* vagy a többesképző *-k* előtt az egykori tővégi hangzók annyiféle alakban maradtak fönn (a o e ë ö), hogy a nyelvérzéknek lehetetlen volt e hangokat a képzővel egynek venni. Úgy hiszem legalább, hogy a *házak padok képek szëmëk pörök* szókban a végzet annyira változó, hogy az *-ak -ok -ek -ëk -ök*-öt a beszélő nem érezheti annyira egységes elemeknek, mint a *házunk padunk képünk szëmünk pörünk*-ben az *-unk -ünk*-öt; hanem amazokban önkénytelen csakis a *k*-hoz kötjük a többség képzetét, úgy mint a *kocsi-k fá-k* szókban. Szintúgy vagyunk a tárgyesettel, csakhogy itt az eddigi egyenetlenséghez még az a további változat is hozzájárul, hogy mássalhangzó után is előfordul a pőre *t* végzet: *halál-t pár-t gyász-t.*

Az eddig mondottakból azt következtetem, hogy a *-k -s, -l -z* stb. képzők és a *-t -tt (alatt Váczott mellett helyett mögött)* s az igei *-k -m -l* stb. ragok esetében, szóval mindazokban, melyekben ötféleképen jelenhetik meg az eredeti tőhangzó, e hangzót nem vonhatjuk a képzőhöz vagy raghoz, mert nyelvérzékünk sem vonja oda. Már pedig a tőhöz sem vonja nyelvérzékünk, mert a szónak mai alakrendszerében tőnek általában azt tekintjük, a mi állandó, pl. a *ház, házat, házon, házunk* alakokban a *ház* hangcsoportot. Csak némely tő-kategoriákban vannak bizonyos állandó kétalakúságok, melyek följogosítanak bennünket, hogy ezekre nézve ma is kétféle tőről beszélhetünk; t. i. az ilyenekben: *óra-kor, órá-ig; madár-ra, madar-at; álom, álm-ot; ló-ra, lov-at, lov-on.* De a föntebbi ragokat s képzőket megelőző magánhangzót nagy változandóságánál fogva a nyelvérzék semmiképen sem csatolhatja a szótőnek állandó képzetéhez, hanem jelentéktelen kötő hangzónak veszi, mely sem a tőhöz, sem a raghoz nem tartozik. Kötőhangzónak nevezem, mert az nem tagadható, hogy közepes állásánál fogva összeköti a két szóelemet, s nyelvtudatunk is csak ezt a szerepet tulajdonítja neki. Riedl Szende is, noha ő állapította meg, hogy ezek voltak régente a tővégi hangok, azt mondja: «A nyelv bizonyos hangzókat használ, melyek a gyökszó és rag közé szúratnak s azért köthangzóknak neveztetnek.» (M.

nytan 66.) Továbbá: «Ezen véghangzó a mai nyelvben... többé vagy kevésbbé elhomályosodva köthangzóul lép elő.» (U. o. 28.)

II. A tőváltozások okairól.

A szótők nyelvtörténeti változásait ugyanazon okok idézik elő, a melyektől a szóalakok változásai általában függnek; jelesen tehát egyfelől a hangváltoztató okok, másrészt az analogiák hatása. A hangváltoztató okok ugyanazok, melyek a szók kiejtésében különben is szerepelnek, s ezekkel a hangtani jelenségekkel itt nincs okunk bővebben foglalkoznunk. Így pl. az Árpádok korában a magyar kiejtésnek egyik irányzata az volt, hogy a szóvégi rövid hangzókat gyöngítse, elejtse, s ez a hangváltozás a XIII. században egészen be volt fejezve; így foglalták el a régi *nogyu, álmu, holmu* helyét ezek a rövidebbek: *nogy, álm, holm*. Viszont a XIII. században kezdődik, de legrégibb codexeink korában, a XV. században már majdnem állandó szabály a rövid hangzóknak nyiltabb ejtése; így lépett *nogy, holm, álmus, nopun, pur*-féle szóalakok helyébe a nyiltabb *nagy, halm, álmos, napon, por* stb. Szintén a XIII. században kezdték a szóvégi mássalhangzócsoportokat közbeszúrt magánhangzóval könnyíteni s *álm, halm* helyett azt mondani *álom, halom;* de ez a hangváltozás első codexeink korában még nincs egészen végrehajtva, mert ezekben még találkozunk efféle szóalakokkal: *szerelm, fejedelmkedik, siralmban* stb. Egyes hangváltozások azóta is történtek, ámbár nem oly jelentékenyek, mint az említettek.

Tüzetesebben kell foglalkoznunk az analogia hatásaival, mert ezeknek nagy szerepök volt a magyar szótők idomításában. Az analogiás hatás abban áll, hogy a gyakrabban előforduló s az emlékezetre élénkebben ható alakok befolyással vannak a ritkább s így kevésbbé biztosan használt alakokra. Néha ez a hatás egészen szembeötlő. Ha pl. a *ló*-ból az *n*-es esetet kell képeznünk, nem fogunk habozni s egész biztossággal fogjuk mondani: *lovon*, mert ezt a szóalakot elég gyakran használjuk és halljuk ilyen mondásokban: *lovon jött, rossz lovon jár, lovon cserélt disznót* stb. De már

a *tó* fogalma ritkábban fordul elő ilyen használatban, a nyelvérzék tehát az *n*-es eset képzésében nem olyan biztos, úgy hogy tényleg kétféle alak használatos: *(csónak van a) tavon és tón.* Végre a *szó* főnévnek éppenséggel ritka az *n*-ragos alakja, úgy hogy szükség esetén alig is fog eszünkbe jutni az eredeti szabályos *szavon* alak, hanem egyszerüen a ragtalan alakhoz, az alanyesethez ragasztjuk az *n*-et s azt mondjuk: *szón.* Hasonlókép pl. a *tő* főnév *-ig* raggal megtartotta régi alakját: *tövig,* mert ez gyakran előkerül olyan szólásokban, minők *tövig lemetszeni, tövig lerontani;* mig pl. a *kő, tó* régi **kövig* **tavig* alakjai, melyek sokkal ritkábbak voltak, elavultak, s a mai alakok az alanyesethez s a többi helyragos alakokhoz alkalmazkodva így hangzanak: *kőig, tóig.* — Más példa: Az *árok* nominativus állandó, de már a szabályos *sarok* mellett *sark* is használatos, még pedig nyilván azért, mert a *sark*am, *sark*ad, *sark*a-féle alakok oly gyakran megfordulnak nyelvünkön; a *fark* nominativus meg éppen sokkal járatosabb a *farok*-nál, azért, mert e szót majdnem mindig birtokviszonyban, a *farka* alakban használják s így ezt követi a ritka *fark, ökörfark* stb. Hasonlókép mondjuk az *átk*-ot az alanyesetben szabályosan *átok*-nak, de már a *rovátk*-ot csak *rovátk* alakban ismerik szótáraink, mert ragtalanul nem is igen fordul elő, s többnyire csak származékaival találkozunk: *rovátkos, rovátkol.* Ezt látjuk az igéknél is. Az *ajánlani* igének *ajánlom* alakja sűrűbben előfordul, mint többi alakja mind összevéve, s azért mondjuk a többit is így: *ajánlja, ajánl* stb., holott a szabályszerű alakok ezek volnának: *ajánolja, ajánol,* mint *sikárlom, sikárolja, sikárol.* — Ugyanezen jelenségek mutatkoznak, csakhogy sokkal nagyobb kiterjedésben a beszélni tanulók, tehát gyermekek, süketnémák és idegenek beszédében. Ezek pl. átviszik a *tesz visz* tőket az infinitivusba: *teszni viszni,* sőt *eszik-ni iszik-ni* (a rendes *ír : ír-ni* analogiájára), vagy a perfectumba: *teszett, fekszett* e h. *tett, fekütt.* Ezek most nevetségesek, de néhány század mulva könnyen lehetnek ezek a megszokott alakok. Hiszen háromszáz évvel ezelőtt ez a perfectum *tetszett* ép oly nevetséges volt még, mint *fekszett,* mert a *tetszik* perfectuma ez volt: *tetütt,* ép úgy mint a *fekszik*-é ez: *fekütt.*

A legtöbb i g e alakjai közül az ind. præs. egyes 3. személye fordul elő leggyakrabban, s azért ennek hatása sokszor meglátszik más alakokon is. Igy pl. a *vonsz-, metsz-, tetsz-* tők, melyek régi

nyelvemlékeinkben még az ind. præsensre szorítkoztak (3. szem. *vonszon, metszën, tetszik*), később átmentek a többi ragozásba is: *vonszott, metszett, tetszett,* mig a régi szabályos perfectum így hangzott: *vont, metütt, tetütt.* — Innen van továbbá, hogy a régi *söprött, érdemlett*-féle perfectumok helyébe ezek léptek: *söpör-t, érdemel-t,* azért mert azt mondjuk *söpör, érdemel.*[1]) Ellenben megmaradtak *ugrott, romlott, villámlott,* mert ezeknek præsensében is együtt maradt a két mássalhangzó: *ugr-ik, roml-ik, villáml-ik.* Hasonló okból tartoznak össze *hajol hajolt* (er bückt sich), de *hajlik hajlott* (es biegt sich, l. CzF.); *érez érezett* (a mai élőbeszédben rendszerint így) sentit, de *érzik érzett* sentitur. — Az egytagú *tesz visz váj* igéknek perfectuma is egytagú: *tett vitt vájt;* ellenben a kéttagú *esz-ik isz-ik toj-ik* igéké kéttagú alakban állapodott meg: *evett ivott tojott.* Még érdekesebb, hogy a *tör ér nyúl* igék perfectuma egytagú: *tört ért nyúlt,* ellenben az ikes *tör-ik ér-ik nyúl-ik* igéké rendszerint kéttagu: *törött*[2]) *érett nyúlott* (vö. Lehr, Toldi 74). A *foly* ige perfectuma azelőtt csak *folyt* volt, mióta azonban ikessé s így kéttagúvá válik: *folyik,* azóta ez is járja: *folyott* (a népnyelvben, de az irodalomban is, pl. Jók: Hol leszünk két év mulva, 1879-i kiad. 78).

Még más irányokban is mutatkozik a 3. személynek ez a hatása. *Jöni, jönek, jösz* olyan alakok, mint *löni, lönek, lösz,* de az előbbieket rövid magánhangzóval is mondjuk: *jönni, jönnek, jössz,* nyilván a 3. szem. *jön* példájára. — Ezeket az igéket: *villámlani, lélekzeni, rejleni* rendesen csak ebben a két alakban használjuk: *villámlik villámlott, lélekzik lélekzett, rejlik rejlett.* Azért az *ml kz jl* mássalhangzók a kiejtésben annyira összeszoktak, hogy akkor sem teszünk közéjök magánhangzót, ha még egy mássalhangzó kerül mellé jök, tehát *villámljék, lélekzhetem, rejlhetik.* A szabályos *villámoljék, lélekezhetem* alakok annyira szokatlanok, hogy a kik az előbbi alakokkal nem élnek, inkább úgy segítnek magukon, hogy az ilyen igéknek képzőjét más képzővel helyettesítik vagy meg-

---

[1]) Szintúgy foglalta el a régi *söprenek, érdemlenek, söpresz, érdemlesz* alakok helyét az újabb *söpörnek, erdemelnek, söpörsz, érdemelsz.*

[2]) A *törött* teljesebb alakját Budenz a hajdan ott volt reflexiv *v* hatásából magyarázza (**törvött,* Ugor Alaktan 106.). Hogy ez nem áll, bizonyítják *nyúlott* és *folyott,* melyek nem refl. képzésű igék: az ikes *nyúlik* és *folyik* egyáltalán csak legújabb korban keletkeztek.

toldják, pl. *villámozzék, villámozva, lélekzelhet, lélekzelve, fejlődhetik, sínlelje* stb.

A névszókra nézve általában azt mondhatjuk, hogy a ragtalan alak irányadó a többi alak képzésében. A melléknevek többnyire jelzőkül szolgálnak, tehát egyáltalán ritkán fordulnak elő ragokkal. Innen van, hogy a *komor, bodor* tárgyesete, ha szükség van rá, az alanyeset után igazodik: *komor-t, bodor-t*, mig pl. a *gyomor, gödör* főneveknek szabályszerű régi tárgyesete *gyomrot, gödröt*. Azt mondjuk *kő kövön* s ép így mondták régente *hő heven*; ha ma *hőn* szeretünk, ez a *hő* szeretet analogiájára történik. De azért a főneveknél is sokat nyom a nominativus, mert hatását erősítik azon gyakori alakok, melyekben a tőhöz az újabb korban keletkezett egész szótagot tevő ragok járulnak: *-ben, -ből, -től, -hoz, -ra, -ért* stb. Ezen esetekben ugyanis a szótő ugyanazon hangtani föltételek közt fejlődött, mint az alanyesetben, s a mikor pl. *álmu hármu* helyett azt kezdték mondani *álm hárm* s később *álom három*, ugyanakkor *álmu-ben hármu-szer* helyett azt mondták *álm-ben hárm-szer* s utoljára *álom-ban három-szor*. Minthogy ezen alakoknak nagyobb része helyhatározó, hatásukat, illetőleg a szótő alakját először is az *-n* és *-ig* ragos helyhatározókkal közölték. Azért látjuk, hogy míg a *lovon tövig sarkon sarkig* alakok a fönt tárgyalt okoknál fogva megőrizték a szabályos régi tőalakot, a legtöbb más szótő a nominativus tőalakját viszi át ezekbe az esetekbe, tehát *só-n falu-ig árok-ig gödör-ig* (nem *savon tavig falvig árkig gödrig*), továbbá *tél-en nyár-on nyár-ig* (nem pedig *telén nyaron nyarig*). A tárgyesetben, a többes számban, a melléknévképző *-s*, az igeképző *-l, -z* és *-úl* s a személyjelek előtt erősebben tartja magát a másik tőalak, úgy hogy ma is azt mondjuk *tava-k árko-t gödrö-s tele-l nyara-l szava-z madara-m*, nem pedig *tó-k madár-om* stb. De sokszor ezen alakok is megérzik a nominativus hatását. Azt mondjuk pl.: *szó-t szó-l* (ámbár *szava-l* is fönmaradt), *hamu-t falu-t falu-z* (nem pedig *falva-t falva-z*), *ész-t* (e. h. *esze-t*), *sugár-oz* (e. h. *sugara-z* stb.; és elégszer olvasunk és hallunk ilyeneket is: *tó-t, tó-k, jó-m-ra szolgál, jó-d-ra lesz* (ezeket régi íróink gyakran használják), *meg-ó-úl* (Heltai és Sylvester e. h. *meg-av-úl*) stb. — Az *elég, elégszik* alakok mintájára mondjuk hosszú hanggal ezt is: *elégédik, elégédett*, pedig az *élèget élègen* szerint így kellene mondanunk: *élègédik* (mint pl. *nehéz: nehezédik*), s így

mondták egykor, mert igeneve a régi nyelvben így van: *élégédendő*, s ebből rövidült a mai *elegendő*. — Az egyszerű *drága* miatt mondjuk rövid hanggal ezt is: *drágálatos*, holott a szabályos alak **drágálatos* volna (a mit *drágálunk*, drágára becsülünk).[1])

Vannak aztán más névszók, melyek más alakjaikban használatosabbak, s azért ezek az alakok hatnak vissza a ragtalan nominativusra stb. Érdekes példa erre, hogy *egy (s) más* helyett azt mondjuk *egyet-más*, nyilván az *egyet-mást* accusativus kedveért, mely legtöbbször fordul meg szájunkban (l. fönt 19. l.) — A *mohó* melléknév régente *moh*, a *mohóság mohság* volt; a *mohó* tőalak csak a mult században lép föl először s nyilván azért keletkezhetett, mert *mohon* volt a legyakrabban használt alak s ez könnyen válhatott a kiejtésben ezzé: *mohón*.[2]) — A *kerek* melléknév régente *kerék* volt (csak úgy mint a főnév, mely kört is jelentett: *kerékbe állani* stb.) s a mai alakját talán a *kereken* s *kerekít* kedveért vette föl.[3]) Egyébiránt némely nyelvjárásokban egész rendesek a *madar pohar szeker tehen level-* féle alanyesetek, melyek a *madarat, madarak*-féle alakok visszahatása folytán keletkeztek (leginkább a felső Tisza vidékén s a keleti székelységben). A nominativus alkalmazkodik a többi alakhoz a helynevekben is, mert ezek rendesen helyhatározó raggal vagy *-i* képzővel szerepelnek. Azért maradnak meg olyan helynevek is, minők pl. *Dötk, Becsk, Visk*, mert legrendesebb alakjaik *Dötkön, Becsken, Visken* és *dötki, becski, viski*, — holott a *titk, lucsk, tüsk* tők a nominativusban ezzé váltak: *ti-*

---

[1]) *Pinczéje* h. Dunán túl *pinczejét* is hallani, talán a ragtalan *pincze* hatása miatt; ámbár u. o. ezek is járják: *üveje, kieje* e h. övé(je), kié(je). — Más nyelvekben is találkozunk itt-ott a nominativus hatásával, de inkább csak egyes isolált alakokban, Pl. az olasz *ciascuno* accusativus is lehet, pedig az *-s* a nominativus jele (* *qui-s-que unus*). A német *jedermann* alakilag nominativus, de használják acc.-nak s dativusnak.

[2]) Talán az *ormó* is így keletkezett az *ormos, ormozat* helyett ejtett *ormós, ormózat*-ból. (Igy magyarázta Szarvas a *redő*-t is ezekből: *red, redös, redős* Nyr. VII: 387.)

[3]) Német idő- s helynevek sokszor a dativus alakjában állapodtak meg, pl. *weihnachten* (rég. *zu den wihen nahten* = in den heiligen nächten), *Hohen-burg* (mert rendesen *auf* v. *in* v. *von der Hohen Burg*) stb. Sőt *Im-hof, Ambach* stb. V. ö. *a reggel, a délután*, továbbá falurészek s dűlők ilyenféle neveit: *Kertek-alatt Temető-felett*. L. Budenz-Album 52.

tok, lucsok, tüsök. Ez volt az oka, hogy a casus obliquusok egybefolyt közös alakja, mely sokkal többször fordul elő a beszédben a nominativusnál, ennek is elfoglalta helyét; pl. olasz *vergine* (= *virginem, virgine, virginis*), *cenere* (= *cinerem, cinere, cineris*) szerepelnek a *virgo, cinis* nominativusok helyett is.

Némely főnevek jelentésöknél fogva rendszerint birtokviszonyban, még pedig legtöbbször a 3. személy jelével fordulnak elő. Ilyenek jelesen a testrészek nevei, pl. valakinek *arcza, feje, szája*, madárnak *szárnya, farka*, továbbá a rokonsági nevek: *apám, veje* stb., végre még az ilyenek: valaminek *alja, föle, hája* stb. Azért látjuk, hogy e szók sokszor ilyen alakjokban szerepelnek a régiségben s a népnyelvben akkor is, ha nincs szükség a birtokos vonatkoztatásra,*) nevezetesen összetételek első tagjában: *Méhefájás, joha-fájás* Com: Jan. 217. *Ina-szakadozás* («Micsoda ártalmasb az ina-szakadozásnál?» stb.) Mad: Préd. 133. 138. *Hátaborda* («Ódalnak, háta bordának fájását enyhíti») Melius: Herb. 130. *Orra-lik* («Az két fül, az két orra lik és az száj») Kopaszság dics. 1598. «*Az orra-vére-folyásáról*» (egy kis szakasznak czime, ma így volna: az orrvérfolyásról v. orrvérzésről) Web: Am. 103. «A bagolynak fülei körül valami *szárnya formácska* vagyon» Misk: VKert. 434. «Hozzon be *szája-mosó vizet*» (Nép, Kecskemét). *Ujjamustra* ‚ujj-minta' (Nép). *Feje-ruha* (Göcsej). «A balta csak jó *kezebeli*» (kézbe való szer; így is: *kéz*beli) Nyr. III: 87. — *Öregapám-*

*) A magyar gyermek, mikor a tárgyak neveit tanulgatja, a testrészek nevét mindig úgy mondogatja: *ez a lába, ez a keze* stb. Érdekes, hogy a rokonsági neveket régebben még szótáraink is sokszor így vették föl: «*apám huga:* matertera» V rancs. «*atyám nénje;* amita; *atyád atyjafia:* patruus; frater: *öcsém, l yám* MA. PP. «germanus: *édes öcsém*» C. *ő*cze [öccse]: frater minor [natu» MA. *ősöm*: avus» Ver. «*ősöd atyja*: abavus» MA. — Ugyanezt észlelték más oly nyelvekben is, melyek a névszókon megjelölik a birtokos személyét, és absztraháló képesség hiányát vetettek szemökre. Pedig nagyon egyszerüen megmagyarázódik a dolog azzal, hogy az efféle szók sohasem vagy legalább fölötte ritkán fordulnak elő csupaszon. Ugyanilyen eset pl. a plurale tantum, mely éppen az indgermán nyelvekben gyakori, s mely aztán oda viszi a nyelvet, hogy ha egy tárgyról van szó, akkor is a többes alakot használja (ismeretes dolog, hogy a román nyelvek *foglia, feuille*-féle nőnemű szavai egyes gyanánt használt többesek), esetleg hibásan vonja el az egyest (pl. ném. *die akte* ebből *die akten*, lat. *acta*).

szék ‚zsöllyeszék' (Tata) Nyr. V: 474. *Kedvem-telés* («Hogysem búval megepednem, jobb kedvem teléssel halált is szenvednem»), Philosth. és Florentina 9.

Az ilyen szóknak személyragos alakjai különben is visszahatnak a ritkábban használt más alakokra. Valamint a *hívem, mívem, kövem* puszta nominativus *hű, mű, kő:* ép úgy volt a *szívem, övem* szabályszerű nominativusa régente *szű, ő.* Valamint a *fenyves, hamvas* főneve *fenyű, hamu:* ép úgy volt a *nyelves, nyelvem, szarvas, szarva* szabályos nominativusa *nyelű, szaru.* Az újabb *szív, öv, nyelv, szarv* főleg a személyragos alakok hatása folytán keletkezett.*) — Ugyanerre a jelenségre nevezetes példa még a *fej* főnév. Régi nyelvünkben a *fej* teljesen ismeretlen s csakis a *fő* járja. Amaz csak a mult században keletkezhetett, nyilván azért, mert e főnév használatának legalább 90 %-a a személyragos alakokra esik: *fejem fejed feje* stb. A szabályos *imeg* nominativust kiszorítja az *ing*, mert legtöbbször az *ingem inged inge* alakokkal élünk. — *Alfél* helyett *alfel*, mert *alfele* a legszokottabb alak.

A személyragos alakok közül megint a 3. személy fordul elő leggyakrabban a mindennapi beszédben: azért sokszor találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a testrészek nevének s más efféle szóknak alakrendszerére különösen a 3. személy alakjának volt hatása. Ez a hatás kétféleképp jelenkezik: a 3. személy *-ja je* vagy *-a e* jeléből részint a *j*, részint az *a e* hangok mennek át az illető főneveknek egyéb alakjaiba, úgy mintha e hangok a szótőhöz tartoznának.

a) A *j* hang átvitelére legnevezetesebb példa a *száj* neve. Régi nyelvemlékeink majdnem kivétel nélkül így használják: *szám. szád, szája, szánk, szátok, szájok,* továbbá: *szával, szának, szából, szán, szát,* és a nominativus *szá.* A *szájam, száj* stb. alakok utólag keletkeztek a *szája szájok* (és *-szájú)* hatása folytán, mert ezeket a nyelvérzék a helyett hogy így elemezte volna: *szá-ja szá-jok (szá-j-ú),* így is elemezhette: *száj-a száj-ok (száj-ú).* — Ugyanezt a magyarázatot át kell vinnünk a *háj* szóra is, melynek szabályszerű tője a rokon nyelvek tanusága szerint csak *há* volna. «*Szám szád szája, hája*» éppen olyan paradigma, mint pl. «*fám fád fája*»; és ha *száj*

*) *Hű* mellett is soká tartotta magát a *hív*, mert igen gyakran fordul elő a módh. *híven* alak. *Párthív* is van (legalább szótárainkban), mert rendesen csak így használjuk: *a párthívek, párthivei* (vkinek) stb.

háj véletlenül nem testrészek nevei volnának s nem birtokviszonyban szerepelnének legtöbbször, akkor ma ragtalan alakjok okvetetlen így hangzanék: *sza, ha,* mint a harmadiké *fa.* Bizonyságul elég, ha még csak a finn nyelvet idézzük, mert ott e három szó csakugyan egyformán végződik: *suu, kuu, puu.* (V. ö. még *má-s* = f. *muu.*) — A *mell* főnevet a nép nyelve ma nagyrészt[1]) így ejti *melly, mejj (mejjem, mejjed),* valószinűleg a 3. szem. *mell-je (mejje)* mintájára, míg a *mellett mellé* ejtése megmaradt tiszta *ll*-el. (Lehet, hogy így keletkeztek már régebben az *ujj* és *máj* alakok e h. **úl, *mál,* mert az *l* szabályosabb megfelelője az eredeti *d*-nek). A szarvasmarha *tarkó*-jának ez a neve: *tar, tarj,* a lóénak *mar, marj, morj:* a *tarj marj* alakok nyilván úgy vannak elvonva a 3. személynek ilyen elemzéséből: *marj-a, tarj-a.*[3]) — Ismét a *melly*-hez hasonló módosulás az *alj, aly, aljas, févajj* (e h. fév-al, fej-al, Nyr. IX:91) stb., melyek az *alja* kedveért lettek az eredeti *al*-ból, mig *alatt alá* megmaradtak tisztán, úgy mint amott *mellett mellé.* — A *hija, héja* analogiájára mondják régi íróink: *héjod, héjonk* stb. (héjoddal voltunk = nélküled). — A *vő-fél*-ből *vőfély* lett a *vőfélje vőfélye* miatt. Az *anyjostul* alakba is föl van véve a 3. személy *j*-je. Hasonlókép nevezi egy nyelvjárásunk a hím madarat *apjók*-nak (Nyr. IX:566), holott *apók* volna az *anyók*-nak törvényes párja.[3]) — A 3. személy analogiájára írja Faludi ezt a szabálytalan alakot: *párjad* (110. l.) e h. párod, feleséged; s egy jelenkori versírónk: «Legyen megáldott *aprajad-nagyod.*» (MSalon 1884, 390.[4]) — Az anyányit *anyá-*

---

[1]) Nem csak Tiszán túl, mint Szarvas véli (Nyr. XVI:423), hanem Dunán túl is jobbára. Ezelőtt az irodalomban is nagy divatja volt a *melly, mely, melj* alaknak, szótáraink is régebben így szokták írni (még Kreszn. és Kassai is). — Még a szövegbeli esetekhez csatolhatjuk ezt is: *ülety*: a nadrágnak és a gatyának ülőrésze, feneke» Nyr. V: 271 (Rimaszombat; talán csak a közlő vonta el így.)

[2]) Ilyen a *lolja, loljás hús,* sőt talán az *orja, orjás hús* is, csakhogy ezek az egész *-ja* szótagot egyesítették a tővel; v. ö. Nyr. XIV:366.

[3]) V. ö. még: «*annyotlan* csitkó» (Háromszék) Ny. Közl. III:16. és *két-attyú*: bipater MA.

[4]) Megint Faludi irja (33): *alájunk,* s ennek a székely népnyelvben találunk társait: *alájam* Kriza 484, *hozzájad* Népk. III:278. — V. ö. az *elejbe* analogiájára (azaz *eleibe, ele-ji-be*): «Pilátus *elejtekben* adta az én ártatlanságomat» Cantionale, ed. Bogisich 43. Rövidebben Faludinál: *elej-*

jos-nak is mondja a nép (Tájsz.) s a tetéset, tetőset *tetejes*-nek; [1] ezek ép oly képzések, mint az említett *aljas*. (Hasonló még a háromszéki *széljes, széjes* e h. széles, mert u. o. széle helyett azt mondják *szélje széje*; továbbá *sorjos* e h. soros? l. M. Nyszet VI:220, 241).

b) Más esetekben meg az *a e* hang megy át a 3. személyből a többi alakba. Alig szenved pl. kétséget, hogy a *fele-barát* ezt az alakot a sürüen ismétlődő *fele-barátjá*-nak köszöni; ép olyan elvonás ez, mint *egyet-mást : egyet-más*. — A mai *zúza* nyelvemlékeinkben még *zúz* («máj, zúz» Com: Jan. 51. ő zúzjoknak: jecoris eorum Bécsi C. 199. az ő begyek és zuzzok Misk: VKert. 8), s a mai *zúzájok, zúzád* a 3. személyből kapták *á*-jokat. Ép így válik érthetővé, hogy a mai *tompora, tomporám* régente *tompor, tomporom* volt. A Balatonvidékén *máj* helyett *mája* járja, s innen aztán azt mondják: *májám, májád, májája*. Ormánságban a tojás sárgáját egyszerüen így nevezik: *széka* (ez olyan önállósított birtokos alak, mint a *fehérje*, l. Nyr. XV:). Kemenesalján a puskaportartót így hivják: *szarva*. — Valószinüleg éppen így keletkezett *pof*-ból *(pofon üt, pofoz)* a *pofa (pofáz, pofás)* és *arcz*-ból az *arcza, orcza*. — A *gőg* és *gége* szók azonosak, *gőgös* a. m. gégés, begyes. A *gége* tehát valószinüleg a 3. személy jelével van bővülve.[2]

Az eddigiekben mindenütt belső analogiával volt dolgunk, a mennyiben az analogia itt egy-egy szó alakrendszerén

---

tek e h. elétek 565. Fűben heverőktől hallottam egyszer: «Hol az én végem és a te *elejed?*»

[1] Igy Héviz-Györkön (személyes tapasztalatom), Somogyban (Nyr. III:140) s egyebütt (III:326). A *teteje* analogiájára még ezt az igét is használják: *tetejez* e h. tetéz s ezt a melléknevet: *tetejetlen* e h. tetétlen tetőtlen («A vecsei tetejetlen csárda», dunavecsei népdal kezdete). Sőt régibb szótáraink a főnévnek is említnek ilyen alakját: *tetej* (MA. PP. SzD.) *hegy-tetej* (SzD.). Ezt úgy látszik csak a szótárírók vonták el s így nem igen lehet ősrégi alak, mint Szarvas véli (Nyr. XVI:423). Márton József még ilyent is csinált: *elej* (kezdet, lat. szót. s. v. vestibulum).

[2] Néhány hapax-legomenon: *gyomraia* 1571. Tud. Tár. II:226. *feje agyájába* Gvad. RP. 40. *bajczája* (Göcsej) MNyszet. II:409. «mind a két *szarvája* kigyün» Soprony (odavaló lántól hallottam; ezt és az előbbit egy sopronymegyei hallgatóm is megerősítette); «a *gyuhádba*: gyomrodba» Somogy, Nyr. X:476. A Nyr. II:427 és 184. közlött *gyuha* és *éha* talán a közlőknek tulajdonítandó; az utóbbi helyen az *ehom* alak is meg van említve («fáj az éhom» 1. szem.).

belül működik, úgy hogy egyazon szónak különböző nyelvtani alakjai hatnak egymásra. Ezzel szemben áll a külső analogia, melynél fogva különböző szóknak párhuzamos alakjai vannak hatással egymásra, pl. két szónak tárgyesete vagy többes alakja. Ez sokkal ismertebb jelenség az előbbinél s azért itt elég lesz egynéhány példát említeni. Hogyha a nyelv idegen szókat vesz át vagy új szókat képez, ezek — vagy mindjárt, vagy idővel — a hasonló hangzású vagy képzésű, régibb szók ragozását követik. Igy pl. a latin *circulum*-ból meghonosított *czirkalom* nem így vette föl a ragokat s képzőket: *czirkalomot, czirkalomoz,* hanem követte a *hatalom, bántalom*-féle szók analogiáját: *czirkalmat, czirkalmaz,* mint *hatalmat, bántalmaz.* Az idegen eredetű *pohár mozsár*-féle szókat régi nyelvünk még folyvást így ragozza: *pohárt mozsárt, poharok mozsárok,* s csak újabb korban igazodnak ezek a *madár egér*-félék után, azért mondjuk ma: *poharat mozsarat, poharak mozsarak.* — Az *álom* és *érdemel*-féle szókat így ragozzuk: *álmot, érdemlek,* mert a tő *álm* és *érdeml,* s régi emlékeinkben így hangzik a ragtalan alak is: *álm* az alanyeset, *érdeml* a 3. személy. De már pl. *bokor* és *gyötör,* soha sem hangzottak így: *bokr, gyötr,* mégis **bokorok, *gyötörök* helyett azt mondjuk: *bokrok, gyötrök,* mert ezeknek amazok szolgáltak a ragozásban mintákul. — A 3. szem. *huga* mellé képeztek ilyen 1. s 2. személyt: *hugám, hugád* (e h. *hugom, hugod*), nyilván az *öcsém, öcséd, öccse* stb. mintájára. (A *hugám, hugád*-ból viszont itt-ott ilyen 3. szem. fejlődött: *hugája.*)*)

A külső analogiának még egy-két furcsa esetét említem csak. Ez az összetétel *szédte-vétte* olyan mindennapi a magyar beszédben, hogy nyelvérzékünk a második igét ép úgy elemzi, mint az elsőt, vagyis ugy, mintha *véd-* volna a töve, azért mondjuk aztán: *szédett-védett* e h. *szédett-vett.* Már a XVII. sz.-ban írja Lépes B. (FTük. 194): «Aprónként *fölszedik vedik,* elköltik füzetéseket.» — Csak így magyarázhatni meg ezeket az alakokat: *édve, idva,* melyeket *éve, iva*

*) Faludi még csak így írja *tűkört,* ma: *tükröt.* A nép e. h. *örömet* már kezdi azt mondani: *örmöt.* A papiros tárgyesetét így is mondják: *papirossat* (Nyr. II:144; így már Hallernál HHist. II:27), anal. *piros pirossat.* Hallottam egyszer *posztószelet* e h. *posztószlt,* anal. *széél szelet.* Némelyek a *leg* accusativusát így képezték: *leget,* s az *év*-ét így: *evet* (eməz pl. UngvTóthL: Vers. 98, 114), anal. *ég eget, név nevet.*

helyett használnak Győr megyében (saját tapasztalatom) és Nyitrában (Tömlő Gy. értesítése). Nyilván az *éttem ittam* alakokat elemezték így *éd-tem id-tam*, mint *széttem* = *széd-tem*. — Veszprémben a *hí, szí*-féle igék magánhangzó előtt többnyire *l* hanggal bővülnek: «*majd ide hilom*» (magam hallottam, s több effélét), «*êszil ë szivart*» (elszí egy sz. Nyr. IX:282). A bővülést az okozta, hogy az *l*-es igék is csak magánhangzók előtt tartják meg az *l*-et, pl. *kerü gondú (gondol), kerüj, gondúj, kerüne gondúná*, de *kerülöm, gondulom, kerülünk, gondulunk, kerül-ë gondul-ë, kerül ëf-forintba* stb.

Az előadott tőváltozásokkal néha karöltve jár az az érdekes jelenség, melyet különböztetésnek mondunk (differenzirung): az olyan tők ugyanis, melyek kétféle jelentésben használatosak, néha mindenik használatukban más-más hangalakot fejlesztenek. Láttuk már fönt a *kerék* és *kerek* szókat, melyek régente egyformán hangzottak. Még szembeszökőbb a mai *fej* és *fő* közti különbség: míg a főnév ma rendesen *fej*-nek hangzik, a melléknév megmaradt *fő*-nek (*fő-ispán, fő-iskola, fő különbség*), mert eltérő jelentésénél fogva nem eshetett a *fejem, fejed* alakok hatása alá.[1]) — *Hamu* és *hamv*, mindakettő a régi **hamuv*-ból lett (HB. *chomuv*), de ma az első jelenti csak a valóságos hamut, a fa hamuját (v. még hamvát), míg a második az átvitt értelemhez füződött, mert ez rendesen birtokviszonynyal jár, melyben megmaradt a *v*: a *gyümölcs hamva, a holtak hamvai*, s azért aztán *hamv-veder*. Háromszékben «a *szarv* csak mint épületfödél kötésrésze *szaru* v. *szaru-fa*.» (MNyelvészet VI:241.) Az irodalomban *szaru* jelöli az anyagot is (*szaru-mű, szaruból készült mű, szaru-hártya*), míg a testrész maga *szarv*, l. fönt 40. l.[2]) Azt mondjuk *hő szeretet, hő érzelem*, ellenben mint főnevet *hévvel szeretni, nemes hévvel szólni*, mert *hevében szól, az érzelem heve készti szólni* (*hő : heve = szó : szava*). A főnév csak fizikai értelmében *hő*; *hővezető, hőforrás* (a nap) stb. — Az időpontot jelölő *dél* tárgyesete csak *delet*, de a világtájt jelölő *dél*-é így is lehet: *délt*; pl. «Shawondasee kapta délt, s az ádáz, zord Kabibo-

[1]) Megint más alakot mutatnak más jelentéssel kapcsolatban a dunántuli *hetfe hetfén* (Fehér vm. Nyr. IX:284), sőt *hetve, hetvén* (Veszprém) e h. *hétfő, hétfőn*.

[2]) Ismét más alak más jelentéssel: *szarva* ‚puskaportartó' l. fönt 42. l.

nokka éjszakot.» (Magy. s a Nagy Világ V:400.) U. o. «Harsogott a bércz patakja, völgyek *érje.*» Ellenben a testnek ere van. — A víz *habz-ik*, ellenben az ember *haboz-ik*; a fájdalom *érz-ik*, de a fájdalmat nemcsak *érz-ik*, hanem *érëz-ik* is az emberek; v. ö. még *végz-ődik* (magától) és *végez-ődik* (= végeztetik), *szól* és *szaval*, *jós* és *javas* stb.

Ha az iménti esetekben egyazon szótő kétféle, két szóvá fejlődött: vannak viszont olyanok, melyekben elemeikre nézve különböző szótők egy paradigmává egyesülnek. Igy pl. *apám apád apja*, *néném nénéd nénje* stb., melyekben az 1. s 2. személy *á é*-je valószinüleg kicsinyítő képző (l. Nyr. V:481). Szintúgy kicsinyítő képző lehet a *fiú ú*-ja, de azért «az apa és a *fiú*» = «az apa és *fi*-a». Igy viszonylanak egymáshoz a latin *senec-* és *sen-* tők (*senex senectus; sen-em sen-atus*); és végre az összes úgynevezett heteroklitá k, minők *supellex supellectilia*, *hilarus: hilaris*, sőt a defectivák, minők *fero: tuli: latum*, ὁράω: ὄπωπα: ἰδεῖν.

TARTALOM.

	Lap
I. A tőnek régi véghangja	4
1. A rokon nyelvek tanusága	4
2. A nyelvemlékek tanusága	13
3. Idegen szók tanusága	20
4. A segédhangzós elmélet	22
A kötőhangzó	29
II. A tőváltozások okairól	34

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

tartott nemzetközi gyüléséről, *Hunfalvy Pál* r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyüléséről *Budenz József* r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. szám. Az uj szókról. *Fogarasi János* r. tagtól. 15 kr. — VIII. szám. Az uj magyar orthologia. *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1875. 28 l. 15 kr. — IX. szám. Az ikes-es igékről. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1875. 32 l. 15 kr. — X. szám. A nyelvujításról. *Szarvas Gábor* l. tagtól. 1875. 25 l. 15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. sz. A neo- és palaeologia ügyében. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. szám. A hangsulyról a magyar nyelvben. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — IV. szám. Brassai és a nyelvujítás. *Ballagi Mór* r. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. szám. Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett *Szász Károly* l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. szám. Művészet és nemzetiség. *Bartalus István* l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. VII. szám. Aeschylos. *Télfy Iván* lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. szám. A mutató névmás hibás használata. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. szám. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvujításra nézve. *Imre Sándor* l. tagtól 1876. 97 l. 60 kr. — X. szám. Bérczy Károly emlékezete. *Arany László* l. tagtól.

Hatodik kötet. 1876.

I. szám. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. *Mayr Auréltól* 10 kr. — II. szám. A mandsuk szertartásos könyve. *Bálint Gábortól* 10. kr. — A rómaiak satirájáról és satiraíróikról. *Dr. Barna Ignácz* l. tagtól 20 kr. — IV. szám. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlitva a keleti arabokéval. *Goldziher Ignácz* l. tagtól. 50 kr. — V. Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött *Szász Károly* r. tagtól 10 kr. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapitása történetéhez. I. *Szilágyi István* l. tagtól. II. *Vaszary Kolozstól*. III. *Révész Imre* l. tagtól. 60 kr. — VII. Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. *Bartalus István* l. tagtól 10 kr. — VIII. A mordvaiak történelmi viszontagságai *Barna Ferdinánd* l. tagtól 20 kr. — IX. Eranos. *Télfy Iván* l. tagtól. 20 kr. — X. Az ik-es igékről. *Joannovits György* l. tagtól 40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvujitás ügyében. *Barna Ferdinand*. l. tagtól 50 kr. — II. Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasonlitása. *Budenz József* r. tagtól 10 kr. — III. Lessing (székfoglaló). *Zichy Antal* l. tagtól. 20 kr. — IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között *Barna Ferdinand*, l. tagtól 10 kr. — Néhány ősmüveltségi tárgy neve a magyarban. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 30 kr. — VI. Rankavis Kleon uj-görög drámája. *Télfy Iván* l. tagtól. Ára 30 krajcár. — VII. A nevek uk és ük személyragairól. *Imre Sándor* l. tagtól. 20 kr. — VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött, *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — IX. A török-tatár nép primitiv culturájában az égi testek, *Vámbéry Ármin* r. tagtól 10 kr. — X. Bátori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) *Volf György* l. tagtól 10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. Corvin-codexek. *Dr. Ábel Jenőtől*. 60 kr. — II. A mordvaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 50 kr. — III. Orosz-lapp utazásomból. *Dr. Genetz Arvidtól*. 20 kr. — IV. Tanulmány a japáni müvészetről. *Gr. Zichy Ágosttól*. 1 frt. — V. Emlékbeszéd Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmándon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbizásából tartotta *Szász Károly* r. t. 10 kr. — VI. Ükkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — VII. Az ugynevezett lágy aspiráták phoneticus értékéről az ó-indben *Mayer Auréltól*. 60 kr. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. *Dr. Ábel Jenőtől*. 80 kr. — IX. Ujperzsa nyelvjárások. *Dr. Pozder Károlytól*. 50 kr. — X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló *Imre Sándor* r. tagtól. 30 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. *Budenz J.* r. tagtól 10 kr. — II. A Boro-Budur Jáva szigetén. *Dr. gr. Zichy Ágost* l. tagtól 40 kr. — III. Nyelvünk ujabb fejlődése. *Ballagi Mór* r. tagtól 20 kr. — IV. A hunnok és avarok nemzetisége. *Vámbéry Ármin* r. tagtól. 30 kr. — A Kún-vagy Petrarka-codex és a kúnok. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 30 kr. — VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag felett. *Szász Károly* r. tagtól. 10 kr. — VII. Ós vallásunk főistenei. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 40 kr. — VIII. Schopenhauer aesthetikája *Dr. Ruzsicska*

Tizedik kötet.

I. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 30 kr. — II. Etzelburg és a magyar húnmonda. (Székfoglaló.) *Heinrich Gusztáv* l. tagtól. 20 kr. — III. A M. T. Akadémia és a szómi irodalmi társaság. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — IV. Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) *Joannovics György* t. tagtól. 30 kr. — V. Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. *Ballagi Mór* r. tagtól 10 kr. — VI. Euripides tropusai összehasonlitva Aeschylus és Sophokles tropusaival. Míveltségtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlitó tropikájához.) *Dr. Petz Vilmos* tanártól. 60 kr. — Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. *Szász Károly* r. tagtól 10 kr. — VIII. Cantionale et Passionale Hungaricum. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 30 kr. — IX. Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. *Jakab Elek* l. tagtól. 50 kr. — X. Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula külltag felett *Dr. Heinrich Gusztáv* lev. tagtól. 40 kr. — XI. Ujabb adalékok a magyar zene történelméhez *Bartalus István* l. tagtól. 40 kr. — XII. A magyar romanticismus. (Székfoglaló.) *Bánóczi József* l. tagtól. 10 kr. — XIII. Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. *Bartalus István* l. tagtól. 40 kr.

Tizenegyedik kötet.

I. Ugor vagy török-tatár eredetü-e a magyar nemzet? *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — II. Ujgörög irodalmi termékek. *Dr. Télfy Iván* l. tagtól. 40 kr. — III. Középkori görög verses regények. *Dr. Télfy Iván* l. tagtól. 30 kr. — IV. Idegen szók a görögben és latinban. *Dr. Pozder Károlytól.* 50 kr. — V. A csuvasokról. *Vámbéry Ármin* r. tagtól 30 kr. — VI. A számlálás módjai és az év hónapjai. *Hunfalvy Pál* r. tagtól 20 kr. — VII. Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. *Majláth Béla* l. tagtól. 10 kr. — VIII. Káldi György nyelve. *Dr. Kiss Ignácztól.* 50 kr. — IX. A Muhammedán jogtudomány eredetéről. *Goldziher Ignácz* l. tagtól 10 kr. — X. Vámbéry Ármin «A magyarok eredete czimü müve néhány főbb állitásának birálata. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 60 kr. — XI. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a nyelvőr. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — XII. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom Hunfalvy Pál birálati megjegyzéseire. *Vámbéry Ármin* r. tagtól. 30 kr.

Tizenkettedik kötet.

I. Seneca tragédiái. *Dr. Kont Ignácztól.* 60 kr. — II. Szombatos codexek. *Dr. Nagy Sándortól.* 30 kr. — III. A reflexiv és valláserkölcsi elem a költészetben s Longfellow. Székfoglaló. *Szász Béla* l. tagtól. 30 kr. — IV. A belviszonyragok használata a magyarban. *Kúnos Ignácz* és *Munkácsi Bernáttól.* 50 kr. — V. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. *Vámbéry Ármin* r. tagtól. 50 kr. — VI. Kiktől tanult a magyar irni, olvasni? *Volf György* l. tagtól. 50 kr. — VII. A kasztamuni-i török nyelvjárás. Irta *Thury József.* 50 kr. — VIII. Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. *Télfy Iván* l. tagtól. 20 kr. — IX. Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. *Kálmány Lajostól.* 20 kr. — X. A mondat dualismusa. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 60 kr. — XI. A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. *Gr. Kuun Géza* t. tagtól. 40 kr. — XII. Isota Nogarola. (Székfoglaló.) *Ábel Jenő* l. tagtól. 50 kr.

Tizenharmadik kötet.

I. Kudrun, a monda és az eposz. *Heinrich G.* l. tagtól. 40 kr. — II. A votják nép multja és jelene. *Barna F.* l. tagtól. 30 kr. — III. Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. *Goldziher I.* l. tagtól. 40 kr. — IV. A homeroszi Demeter-hymnusról. *Ábel Jenő* l. tagtól. 50 kr. — V. A votjákok pogány vallásáról. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 20 kr. — VI. A régi magyar nyelv szótára. *Szarvas Gábor* r. tagtól. 10 kr. — VII. Egy kis viszhang Vámbéry Ármin ur válaszára. *Budenz J.* r. tagtól. 20 kr. — VIII. Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. *Szily Kálmán* r. tagtól. 10 kr. — IX. Szegedi Lénárt énekeskönyve. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 50 kr. — X. Szórendi tanulmányok. I. rész. *Joannovics György* t. tagtól. 30 kr. — XI. A kisebb görög tragikusok tropusai *Petz Vilmostól.* 10 kr. — XII. Heraclius. Raukavis Leon hellén drámája. *Télfy Iván* l. tagtól. 30 kr.

Tizennegyedik kötet.

I. Az ó- és középkori Terentius biographiák. *Ábel Jenőtől.* 40 kr. — II. Szórendi tanulmányok. II. rész. *Joannovics Györgytől.* 40 kr. — III. A mordva nép házassági szokásai. *Barna F.* l. tagtól. 30 kr. — IV. Jelentés ujhellén munkákról. *Télfy Iván* l. tagtól. 30 kr. — V. Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvé-